

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Медичний інститут
Кафедра психології

«ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ»

завідувачка кафедри психології

_____ Ірина ЛИСЕНКОВА

«01» червня 2022 р.

УДК 159.923:159.922.8

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Кваліфікаційна магістерська робота
за освітньо-професійною програмою «Психологія»
другого (магістерського) рівня вищої освіти
галузь знань 05 – Соціальні та поведінкові науки
спеціальність 053 «Психологія»

Виконала:

студентка 465 групи

БАХТІЙ Афродіта Олегівна

Науковий керівник:

к.психол.н., доцент б.в.з.

АМПЛЄЄВА Ольга Михайлівна

Миколаїв – 2022

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Медичний інститут

Кафедра психології

Освітній рівень – бакалавр

Галузь знань: 05 – Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність: 053 «Психологія»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

завідувачка кафедри психології

_____ Ірина ЛИСЕНКОВА

«03» червня 2022 року

ЗАВДАННЯ
НА ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ БАКАЛАВРА

Студентці **БАХТІЙ Афродіті Олегівні**.

1. Тема роботи: «Особливості професійного самовизначення особистості в юнацькому віці» затверджена наказом ЧНУ імені Петра Могили № 307 від «17» листопада 2021 року.
2. Об'єкт дослідження – розвиток самовизначення особистості.
3. Предмет дослідження – психологічні особливості розвитку самовизначення у період юнацького віку.
4. Завдання дослідження:
 - 1) Відповідно до мети були визначенні **завдання дослідження**:
 - 2) Проаналізувати та узагальнити теоретико-методологічні підходи до вивчення феномену професійного самовизначення;
 - 3) Здійснити теоретичний аналіз літератури стосовно;
 - 4) Розробити програму емпіричного дослідження, обрати відповідну меті систему дослідницьких процедур, спрямованих на вивчення;
 - 5) Розробити рекомендації щодо запобігання та подолання невизначеності в професійному виборі.

5. Науковий керівник роботи.

ППП та посада керівника	Завдання видано (дата, підпис)	Завдання виконано (дата, підпис)
АМПЛЄСВА Ольга Михайлівна Кандидат психологічних наук, доцент б.в.з. кафедри психології	25 вересня 2021 року _____	25 травня 2022 року _____

6. КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи бакалавра (КРБ)	Строк виконання етапів роботи
1	Погодження керівником змісту КРБ	11 жовтня 2021 р.
2	Пошук, добір та опрацювання літературних джерел з проблематики дослідження	30 листопада 2021 р.
3	Робота над підготовкою тексту КРБ	
3.1	Розділ 1. Теоретичні засади дослідження особливостей професійного самовизначення у період юнацького віку	20 грудня 2021 р.
3.2	Розділ 2. Результати емпіричного дослідження особливостей професійного самовизначення у період юнацького віку	25 квітня 2022 р.
4	Висновки	16 травня 2022 р.
5	Захист КРБ на кафедрі (попередній захист)	01 червня 2022р.
6	Захист КРБ перед Екзаменаційною комісією	20 червня 2022 р.

Студент

_____ Афродіта БАХТІЙ

Науковий керівник

_____ Ольга АМПЛЄСВА

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ У ПЕРІОД ЮНАЦЬКОГО ВІКУ.....	42
1.1. Поняття професійного самовизначення в психологічній літературі.....	23
1.2. Механізми формування професійного самовизначення.....	34
1.3. Особливості професійного самовизначення особистості у період юнацького віку.....	40
Висновки до першого розділу.....	42
РОЗДІЛ 2. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ У ПЕРІОД ЮНАЦЬКОГО ВІКУ.....	73
2.1. Методичне забезпечення вивчення проблеми професійного самовизначення у юнацькому віці.....	57
2.2. Результати емпіричного дослідження та розробка корекційної програми.....	64
2.3. Профорієнтаційні ігри та методи визначення професійного самовизначення школярів.....	72
Висновки до другого розділу.....	73
ВИСНОВКИ.....	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	86
ДОДАТКИ.....	91

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема професійного самовизначення особистості отримала наукове вивчення тільки у ХХ столітті. До того часу не було вільного вибору професії і професійний вибір найчастіше визначався соціальним походженням та класовою належністю людини, а також патріархальним устроєм суспільства. У міру розвитку суспільства і виробничих відносин проблема професійного самовизначення дедалі більше ускладнювалася, виникали нові обставини його здійснення, а тому перед кожним новим поколінням з'являються її нові аспекти. Індустріальна революція привела до виникнення ринку праці та нових професій. Перед великими масами людей постали проблеми пошуку роботи і професійної підготовки до неї. Зміна історичної ситуації докорінно розширила світ професій.

Непересічну теоретично-практичну значущість для дослідження проблеми професійного самовизначення особистості мають наукові роботи іноземних учених. Зокрема, зі створення умов для обґрунтованого вибору особистістю професії (А. Адлер, Е. Берн, Л. Бонцорі, Е. Гінзберг, Ф. Парсонс, Д. Сьюпері, К. Хорні та інші); впливу системи ціннісних орієнтацій особистості на професійне самовизначення (Д. Берлінгер, Р. Белл, Б. Бол, Д. Брупер, К. Вальтер, Р. Вільямс, Р. Інглеарт, М. Кон, Н. Кейдас, С. Кейні, А. Маслоу, С. Ньюмен, К. Роджерс, Б. Скіннер, Т. Терман, Э. Торвдайк, Г. Хіпд та інші); форм і методів організації навчального процесу з метою підготовки учня до професійного самовизначення (Д. Адаме, Р. Брунер, А. Дж. Воттс, Дж. Кіллен, Дж. Конанг, В. Никлис, М. Ритлук, Р. Сліппері, Х. Фукс, В. Цифройнд та інші); стратегії в організації професійного самовизначення учнів за допомогою роботи з розвитку ціннісно-моральної основи (В. Бенетт, Л. Колберг, Т. Ликона, В. Пері, К. Резы, Д. Френкель та інші). Визначальними проблемами для дослідження професійного самовизначення особистості є праці К. Абульханової-Славської, Б. Ананьева, Л. Анциферової, Г. Балла, А. Голомштока, В. М'ясищева, Н.

Пряжнікова, К. Платонова (теоретико-методологічні основи професійного самовизначення особистості); Л. Ботякової, О. Колесникової, Д. Костянтинівського, В. Мачуського, А. Мордовської, Є. Павлютенкова, Н. Побірченко, В. Синявського, А. Федоришина, І. Чечель, П. Шавіра та інших (психолого-педагогічні основи формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення); Л. Гуцан, Д. Закатнова, Л. Йовайши, Є. Клімова, Г. Левченка, О. Мельника, С. Осадчого, М. Піддячого, В. Сидоренка, А. Сазонова, В. Симоненка, М. Тименка, Д. Тхоржевського, Н. Шевченко, М. Янцура, О. Ястремської та інших (методи активізації професійного та особистого самовизначення, методичні основи профорієнтації), Т. Бабко, І. Волощук, А. Корсун, А. Назарчука, З. Охріменко, М. Шабдінова та інших (психолого-педагогічні аспекти проблеми формування готовності до професійного вибору в умовах допрофільної підготовки і профільного навчання).

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує, що незважаючи на постійний інтерес науковців до вирішення проблеми професійного самовизначення особистості, досі не існує єдності думки у визначенні змісту цього поняття і закономірностей самого процесу. Існує два основні підходи - соціологічний і психологічний. З погляду соціологічного підходу, самовизначення особистості розглядається за її ставленням до покоління загалом і характеризує входження людини в певні соціальні структури та сфери життя, а також стабілізацію в цих соціальних структурах і сферах. Види самовизначення: професійне, особистісне, сімейне тощо, відповідають видам цих структур і сфер життя. Критеріями самовизначення є залучення людини в ті чи інші сфери життя, а життєві події, такі як: вступ до того чи іншого навчального закладу, професійна діяльність, вступ у шлюб тощо, які фіксують ці залучення, і є етапами самовизначення. Психологічний підхід звертає основну увагу на психологічні механізми процесу самовизначення, які обумовлюють входження в соціальні структури та сфери життя і формують певний стан самовизначення особистості.

Мета роботи – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити особливості професійного самовизначення особистості в юнацькому віці.

Відповідно до мети були визначені **завдання дослідження**:

- 1) Проаналізувати та узагальнити теоретико-методологічні підходи до вивчення феномену професійного самовизначення.
- 2) Здійснити теоретичний аналіз літератури стосовно проблеми професійного самовизначення особистості.
- 3) Розробити програму емпіричного дослідження, обрати відповідну меті систему дослідницьких процедур, спрямованих на вивчення професійного самовизначення особистості в юнацькому віці.
- 4) Експериментально вивчити особливості професійного самовизначення особистості в юнацькому віці.
- 5) Створити рекомендації, щодо покращення професійного самовизначення особистості в юнацькому віці.

Об'єкт – професійне самовизначення особистості.

Предмет – психологічні особливості професійного самовизначення особистості в юнацькому віку.

Методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань обрано такі методи дослідження: теоретичні (теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння та узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень), емпіричні (методи опитування, тестування, констатувальний та формувальний експеримент), методи обробки даних (узагальнення та систематизація якісних і кількісних даних емпіричного дослідження);

Психодіагностичний комплекс методик склали: Диференційно-діагностичний опитувальник Є. О. Клімова (ДДО); методика «Опитувальник професійних переваг» (І частина модифікації тесту Голанда); діагностична методика «Професійна готовність» (А.П. Чернявська); методика «Мотивація навчання у ЗВО» (Т.І. Ільїна).

Експериментальна база дослідження. Дослідницько-експериментальна робота виконувалась на базі Чорноморського національного університету імені Петра Могили. Вибірку дослідження склали 49 особи, віковий діапазон складає 17-18 років.

Публікації. Основний зміст і результати роботи відображено у 2 публікаціях – тези у збірниках матеріалів конференцій (Могилянські читання – 2021: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти: праці XXIV всеукраїнської науково-методичної конференції (Миколаїв, 8–12 листопада 2021 р.) та «Ольвійський форум» – 2022: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі: збірник матеріалів Міжнародної науково-методичної конференції (Миколаїв, 2022 р.).

Структура роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг магістерської роботи становить 91 сторінка, основний зміст викладено на 71 сторінках. Робота містить 3 таблиць, 3 рисунки, 3 додатки. Список використаних джерел складає 82 праць українських та зарубіжних авторів.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ У ПЕРІОД ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

1.1. Поняття професійного самовизначення в психологічній літературі

Професійне самовизначення особистості – це тривалий суб'єктивно-об'єктивний процес, що характеризується поетапним розвитком узгодження професійно-психологічних можливостей людини зі змістом та вимогами професії на ринку праці, що відображає соціальний розвиток особистості, її потреби у самоактуалізації та самореалізації[46].

Професійне самовизначення – це багатовимірний процес, який можна розглядати із різних точок зору. По-перше, як серію завдань, які суспільство ставить перед особистістю, і які дана особистість має вирішити за певний період. По-друге, як процес поетапного прийняття рішень, за допомогою яких індивід формує баланс між своїми побажаннями та схильностями, з одного боку, та потребами суспільства – з іншого. Нарешті, професійне самовизначення сприймається як процес формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність. Водночас професійне самовизначення передбачає самопізнання та об'єктивну оцінку суб'єктом власних індивідуальних особливостей, зіставлення своїх професійно-важливих якостей та можливостей із вимогами, необхідними для оволодіння конкретною професією. Це і є процес прийняття особистістю рішення щодо вибору майбутньої трудової діяльності (вибір професії, професійного навчального закладу, місця роботи) [75] .

Тому, професійне самовизначення полягає в усвідомленні особистістю себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності та передбачає:

- самооцінку людиною власних індивідуально-психологічних якостей та зіставлення своїх можливостей із психологічними вимогами професії до фахівця;
- усвідомлення своєї ролі в системі соціальних відносин та своєї відповідальності за успішне виконання діяльності та реалізацію своїх здібностей;
- саморегуляцію поведінки, спрямованого досягнення поставленої мети[6].

Таким чином, суб'єктом професійного самовизначення особистості є: реалізація своїх потенційних особливостей, переводячи їх у статус актуальних особистісних утворень, які, у свою чергу, сприяють самоорганізації, самореалізації, самооцінці у процесі побудови особистого професійного плану.

Структурним компонентом професійного самовизначення є наявність професійного плану – обґрунтоване уявлення про обрану сферу трудової діяльності, про способи оволодіння майбутньою професією та перспективи професійного зростання. Професійний план, як складова частина життєвого плану – уявлення людини про бажаний спосіб життя, тобто про соціальний, професійний, сімейний статус, а також про шляхи та способи їх досягнення[7].

Процес професійного самовизначення, як відмічає А.А. Деркач є динамічним і охоплює істотну частину життєвого шляху людини, вносячи специфічний внесок у розвиток особистості на кожному етапі її становлення. Розвиток психічної функції, кожної форми поведінки підкоряється своїм особливостям. Проте особово професійний розвиток в цілому має загальні закономірності, які можливо простежити і в розвитку професійного самовизначення особистості. Мається на увазі опис і пояснення не випадкових факторів, а головних істотних тенденцій, що визначають хід цього процесу. Весь цей комплекс проблем пояснюють поняттям «професійне самовизначення» [70].

Перед особистістю постійно виникають проблеми, що вимагають від неї визначення свого ставлення до професії, аналізу та рефлексії власних професійних досягнень, прийняття рішення про вибір професії або її зміну[.]

Існує ряд дослідників, які тією чи іншою мірою розглядають проблему професійного самовизначення. Розглянемо далі їх висловлювання щодо визначення своєї позиції з цього питання[34].

А. Маслоу запропонував концепцію професійного розвитку та виділив самоактуалізацію як центральне поняття про прагнення людини вдосконалюватися, висловлювати свої думки, ідеї, виражати свій потенціал у значущій для неї справі. У його концепції близькими до поняття «самовизначення» є такі поняття як «самоактуалізація», «самореалізація» та «самоздійснення» [22].

П.Г. Щедровицький розглядає самовизначення як здатність людини будувати саму себе, свою індивідуальну історію, як уміння переосмислювати власну сутність [15].

Докладно аналізуючи думку Е.А. Клімова бачимо, що він розуміє поняття «самовизначення» як важливий прояв психічного розвитку, як активний пошук можливостей розвитку, формування себе як повноцінного учасника спільноти «діячів» чогось корисного, спільноти професіоналів.

Цінною є думка Клімова, про те, що процес, який спостерігається і усвідомлюється, процес прийняття остаточного рішення про вибір професійного навчального закладу або роду роботи, може представлятися одноразовим або навіть скороминущим. Це лише «миттєвість» подій[29].

У попередні роки розвитку вивчення поняття особистості, складається певне ставлення до різних сфер праці, уявлення про різноманітність професій та оцінка своїх можливостей, орієнтування в соціально-економічній ситуації, уявлення про «запасні варіанти» вибору професії та багато іншого, що характеризує стан готовності особистості до чергового професійного самовизначення[18].

Узагальнюючи міркування Климова, можна констатувати, що професійне самовизначення не зводиться до одномоментного акту вибору професії та не закінчується завершенням професійної підготовки за обраною спеціальністю, воно продовжується протягом усього професійного життя[20].

Професійне та особистісне самовизначення стало предметом дослідження Н.С. Пряжнікова.

Пряжников суттєво збагатив теорію та практику професійного самовизначення. Він постійно підкреслював нерозривний зв'язок професійного самовизначення з самореалізацією людини в інших важливих сферах життя.

Досліджуючи професійне самовизначення особистості, Пряжников змістовно обґрунтував процесуальну модель:

- Усвідомлення цінності суспільно-корисної праці та необхідності професійної підготовки.
- Орієнтування у соціально-економічній ситуації та прогнозування престижності обраної професії.
- Загальне орієнтування у світі професій та виділення професійної мети – мрії.
- Визначення початкових професійних цілей як етапів та шляхів досягнення основної мети.
- Інформування про професії та спеціальності, відповідні професійні навчальні заклади та місця працевлаштування.
- Уявлення про перешкоди, що ускладнюють досягнення професійних цілей, а також знання своїх переваг, що сприяють реалізації намічених планів та перспектив.
- Наявність системи резервних варіантів вибору у разі невдачі за основним варіантом самовизначення.
- Початок практичної реалізації особистої професійної перспективи та постійне коригування намічених планів за принципом зворотного зв'язку[30].

Ядром професійного самовизначення є усвідомлений вибір професії з урахуванням своїх особливостей та можливостей, вимог професійної діяльності та соціально-економічних умов[47].

Професійне самовизначення здійснюється протягом усього професійного життя: особистість постійно рефлексує, переосмислює своє професійне буття і самостверджується у професії.

Актуалізація професійного самовизначення особистості ініціюється різними подіями, такими як закінчення загальноосвітньої школи, професійного навчального закладу, зміна місця проживання, та ін.

Професійне самовизначення є важливою характеристикою соціально - психологічної зрілості особистості, її потреби у самореалізації та самоактуалізації[52].

Психологи визначають професійне самовизначення школярів як процес та результат вибору особистістю своїх позицій та цілей у контексті професійної діяльності. Виходячи з двоїстості природи професійного самовизначення, важливо досліджувати його як процес та як результат. Професійне самовизначення є багатовимірним та багатоступінчастим процесом. О.В. Сергеев розглядає професійне самовизначення як: 1) серію завдань, які ставить суспільство перед особистістю; 2) процес поетапного прийняття рішень, за допомогою яких індивід формує баланс між власними уподобаннями та потребами суспільства в працівниках; 3) процес формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність[16].

Професійне самовизначення – це пролонгований у часі процес, який здійснюється на всіх етапах життя людини.

Е.Ф. Зеєр розглядає професійне самовизначення особистості як галузь прикладної психології – психології професій. Професійне самовизначення він визначає як характеристику соціально-психологічної зрілості особистості, її потребу в самоактуалізації та самореалізації[19].

Так само, як і Клімов Е.Ф. Зеєр не вважає процес професійного самовизначення як одномоментний акт вибору своєї професії. Процес не

завершується із завершенням професійної підготовки з обраної спеціальності, він продовжується протягом усього професійного життя. На думку Е. Ф. Зеєра, для юнацького віку з реальним вибором професії характерні професійно пофарбовані фантазії, романтичні професійні наміри, ситуативні вибори навчального закладу. Орієнтація на романтичні професії складається під впливом різних зовнішніх факторів. Професійні наміри підлітка у цей період часто розпорошені, невизначені[23].

Таким чином, професійне самовизначення розглядається як процес, що охоплює весь період професійної діяльності особистості: від виникнення професійних намірів щодо трудової діяльності до її закінчення. Узагальнюючи міркування можна сказати, що професійне самовизначення не закінчується на одному виборі професії та оволодіння нею, воно відбувається протягом усього професійного життя[29].

Н.С. Пряжников трактує професійне самовизначення як процес, що має різні завдання в залежності від етапу професійного розвитку та приналежність людини до певної професійної групи. Він підкреслює сутність професійного самовизначення як знаходження людиною сенсу у «виконанні» праці. Сутність професійного самовизначення є самостійним та усвідомленим пошуком смислів виконуваної роботи та всієї життєдіяльності у конкретній культурно-історичній (соціально-економічній) ситуації[25].

Н.С. Пряжников запропонував модель професійного самовизначення особистості з такими компонентами:

- Цінність необхідності професійної підготовки та суспільно корисної праці (ціннісно-моральна основа самовизначення). Знання соціально-економічної ситуації та прогнозування престижності обраної професійної діяльності.
- Орієнтування у світі професійної праці та виділення професійної мети.
- Становлення найближчих професійних цілей як етапів досягнення головної професійної мети.

- Пошук інформації про професії та спеціальності, відповідних професійних навчальних закладах та місцях працевлаштування.
- Уявлення про можливі труднощі при досягненні професійних цілей, про особистісні якості для реалізації намічених планів.
- Наявність додаткових варіантів вибору у разі невдачі основного варіанту визначеної професії.
- Початок практичної реалізації особистої професійної перспективи, постійне коригування планів за принципом зворотний зв'язок[10].

Професійне самовизначення, згідно з Н.С. Пряжникову, реалізується на наступних рівнях:

- У конкретній трудовій функції, на конкретному трудовому посту, виконання різноманітних функцій підвищує можливість самореалізації у межах діяльності. Зміна трудового посту негативно позначається на якості праці, що викликає незадоволеність працівника.
- На рівні конкретної спеціальності. Відбувається зміна трудових постів, що підвищує та розширює можливості самореалізації особистості.
- Початок практичної реалізації особистої професійної перспективи, постійне коригування планів за принципом зворотний зв'язок[27].

Хоча проблема професійного самовизначення школярів стала багатоаспектною областю досліджень для фахівців різних країн, питання про вплив соціальних умов регіону на вибір учнями кар'єри та вузу залишається у процесі дослідження. Вважаємо за необхідне розглядати це питання у двох ракурсах: виходячи з особистісних смислів учнів та з інтересів регіонального розвитку, що відповідає принципам соціальної педагогіки[25].

Відповідно до принципів SCCT, на основі характеристик інформованості учнів, їх домінуючих цінностей та оцінки самоефективності, можна запропонувати таку типологію моделей професійного самовизначення школярів:

- Особистості «цілеспрямовані» мають виражений професійний інтерес, знання (часто і професійний досвід) у бажаній сфері діяльності, знання про необхідні їм вищі начальні заклади та умови вступу, відрізняються високою самоефективністю та загальною соціальною активністю;
- «Стратеги» не мають явної переваги до однієї сфери діяльності, готові до різних варіантів професійного навчання та працевлаштування, обізнані про різні вузи та профілі підготовки;
- «Шукачі» прагнуть до змін, до набуття самостійності від батьків, їх цікавлять нові враження, нові міста, вони можуть мати достатньо знань про різні вузи, особливості професій, але не мають виражених професійних нахилів чи інтересів;
- "Фаталісти" не мають виражених професійних інтересів, планують надходити "туди, де вистачить прохідних балів", відрізняються зовнішнім локусом контролю, низькою самоефективністю та поверхневими знаннями про можливості професійного навчання та професійної діяльності;
- «Малозабезпечені» – обізнані про умови навчання у різних вузах та про умови роботи в різних професійних сферах, мають добрий рівень шкільної підготовки, але обирають вуз не за своїми професійними інтересами, а за принципом «аби на бюджетне місце»; у цій позиції відображаються індивідуальні та сімейні цінності школярів, причому реальне матеріальне становище сім'ї може бути благополучним[].

З раннього віку в особистості поступово формується усвідомлення про специфічне ставлення до різних видів праці і професій та особистих здібностей і, певною мірою, встановлює деякі можливі варіанти кар'єрного вибору.

На всіх етапах дорослідження особистості, характерним аспектом професійного самовизначення є під вплив ряду факторів, серед яких вибіркоче ставлення до професій, особистісних особливостей, професійні вимоги, постійна самоідентифікація, реалізація процесу за рахунок інших подій

(випуск, зміна місця проживання та інші), підхід до самовизначення як особистісної самореалізації та соціальної зрілості[27].

Процес професійного самовизначення складається з двох рівнів: гностичний рівень – реконструкція свідомості і самосвідомість; практичний рівень – реальні зміни в соціальному статусі особистості .

У загальній структурі самовизначення модально відбувається формування професійної ідентичності, яка включає усвідомлення належності до конкретної професійної спільноти; розуміння та оцінка власної відповідності професійним стандартам та пошук місця в суспільстві на основі соціальної ролі; усвідомлення власного рівня прийняття в соціальну групу; усвідомлення власних сильних і слабких сторін, визначення шляхів самовдосконалення; бачення власного майбутнього[38].

Професійна ідентичність у цьому питанні також функціонує як позиція особистості у внутрішньоособистісному конфлікті ситуації, яка викликана не лише оволодінням професією, а й утриманням обраного напрямку. Самовизначення має вирішальне значення, оскільки воно служить основою для самоствердження та особистого прийняття в суспільстві.

Однією з традиційних структурних моделей, що відбивають зміст професійного самовизначення, належить В.Ф. Сафіну та Г.П. Нікову (1984). Аналізуючи сутність самовизначення, автори виділяють у ньому такі ключові елементи: «хочу» (цілі, життєві плани людини), «є» (особистісні та фізичні якості людини), «можу» (можливості, схильності людини) та «вимагаю» (громадські очікування, що надаються людині). Самовизначеною особистістю дослідники вважають того, хто усвідомив і співставив ці елементи між собою. Самосвідомість для В.Ф. Сафіна та Г.П. Нікова виступає ключовим моментом самовизначення, сутність якого полягає в усвідомленні особистістю своїх власних та суспільних потреб, умінні самотійно визначити життєві цілі, вирішувати їх та нести за них відповідальність[41].

Виділення самосвідомості як елемента професійного самовизначення ми бачимо у роботі С.Н. Чистякової та Н.Н. Захарова (1987). Дослідники

вважають, що професійна самосвідомість проявляється в усвідомленні суб'єкта майбутньої професійної діяльності, тобто – розумінні своїх потреб щодо майбутньої професійної діяльності, вимог суспільства, уявленні про свої особисті якості та можливості. У процесі професійного самовизначення самосвідомість проявляється у його конкретній формі - самооцінці, що є внутрішньою умовою саморегуляції поведінки. Уявлення цих авторів про сутність професійної саморегуляції узгоджується із змістом структурної моделі самовизначення, запропонованої В.Ф. Сафіним та Г.П. Ніковим. Вона полягає в усвідомленні суб'єктом того, яку професію він хоче вибрати (цілі та мотиви), хто він є (оцінка своїх особистісних та психофізіологічних особливостей), що він може (розуміння своїх можливостей, здібностей) і що від нього чекає суспільство (його соціально- професійний статус). Механізмом професійного самовизначення, на думку С.М. Чистякової та Н.Н. Захарова (1987), виступає співвіднесенням особистістю цих елементів між собою та емоційне переживання даного процесу. Ключовим елементом професійного самовизначення О.О. Клімов (2005) вважає особистий професійний план, оформлення якого є останнього етапу професійного самовизначення. Особистий професійний план (або образ бажаного майбутнього) має таку структуру:

- головна мета (якою людина хоче бути, ким хоче бути, які її ідеали життя та діяльності, чого вона хоче досягти);
- життєва перспектива (уявлення про ланцюжок найближчих і віддалених цілей, узгодження їх);
- уявлення про шляхи та засоби досягнення найближчих життєвих цілей (насамперед, воно формується за рахунок професійної освіти та професійної консультації);
- уявлення про зовнішні умови досягнення намічених цілей (прогнозування труднощів та перешкод, які можуть виникнути при досягненні мети);

- уявлення про внутрішні умови досягнення намічених цілей (усвідомлення своїх можливостей, здібностей, особистісних та фізіологічних особливостей);
- наявність запасних варіантів цілей та шляхів їх досягнення у разі неможливості реалізації основного професійного плану[38].

Особистий професійний план, на думку Е.А. Клімова, є важливим психічним регулятором професіоналізації людини. Те, наскільки точно і чітко ще в юності його сформувавши, визначає успішність професійного розвитку в цілому. Слід зазначити, що у нашому дослідженні особливу увагу буде приділено характеристиці життєвої перспективи студентів педагогічних вузів у зв'язку з чим ми розглянемо їх найближчі професійні плани після закінчення вузу[34].

Запропонована Є.А. Клімовим структура особистого професійного плану послужила основою змістовно-процесуальної моделі професійного самовизначення Н.С. Пряжнікова (1996). Відмінною рисою даної моделі є виділення у професійному самовизначенні ціннісно-моральної складової. Погоджуючись із Є.А. Клімовим у тому, що процес побудови особистого професійного плану (а значить формування професійного самовизначення) передбачає, наприклад, виділення людиною найближчих і далеких цілей, усвідомлення нею своїх здібностей та можливостей, орієнтацію у світі професій, опрацювання резервних варіантів професійного шляху та ін., Н.С. Пряжников надає особливу важливість факту усвідомлення суб'єктом професійного самовизначення цінності суспільно-корисної праці та орієнтованості у соціально-економічній ситуації, що відображає престижність обраної професії[40].

Дуже цікавим є підхід Ю.П. Поваренкова (2002; 2003), який описує рівні професійного самовизначення: операційний, ціннісно-мотиваційний, особистісний та поведінковий. Автор вважає, що зміст кожного з цих рівнів визначає своєрідність професійного самовизначення. Так, на операційному рівні розкривається зміст інформаційної основи професіоналізації, аналізується

формування та реалізація професійних цілей та завдань. На ціннісно-мотиваційному рівні розкриваються механізми, що детермінують процес професійного самовизначення, включаючи соціальні стимули та зміст мотиваційної основи професійного самовизначення, які виступають у даному випадку як професійні цінності, професійна спрямованість, кар'єрні установки та мотиви трудової діяльності. Особистісний рівень включає ті професійно важливі якості, здібності, навички суб'єкта праці, які забезпечують процес професійного самовизначення, його ефективність і адекватність. Нарешті, поведінковий рівень пов'язаний з наявністю поведінкових професійних установок суб'єкта та характеризує його реальну професійну поведінку: готовність до вибору, конкретний процес вибору, готовність до зміни професії і процес зміни, готовність до самовдосконалення у межах обраної професії[36].

Опис змісту професійного самовизначення з допомогою виділення окремих компонентів ми бачимо у роботі О.В. Падалко (1998). Автор вважає, що ключовими компонентами, що сприяють формуванню професійного самовизначення, є когнітивний, емоційний та вольовий (поведінковий). Когнітивний компонент включає оцінку людиною своїх здібностей і особистісних якостей, ціннісних орієнтацій, життєвих цілей, а також професійну спрямованість, рівень професійних знань і професійну самосвідомість. Емоційний компонент відображає потреби індивіда, трудові мотиви, інтереси, ставлення до престижу професій та оцінку їхньої привабливості, ставлення до праці, задоволеність професійною діяльністю. До вольового (поведінкового) компонента О.В. Падалко відносить професійні установки, прагнення професійної мобільності та безпосередньо факт прийняття рішення про вибір професії, навчального закладу, місця роботи. Подібне розуміння автором змісту професійного самовизначення дозволяє вивчати механізми його розвитку не тільки на фазі обтанту, а й на інших етапах професійного становлення людини: під час підготовки до професійної діяльності та її безпосередньої реалізації[53].

Відповідно до П.А. Шавіру (1981), основний зміст професійного самовизначення утворює формування професійної спрямованості. У цілому, під професійною спрямованістю, автор розуміє ставлення людини до обраної професії, які можна оцінити, проаналізувавши структуру мотивів професійного вибору. До основних елементів, що відбивають зміст професійної спрямованості та що вказує на її динамічний характер, він відносить повноту та рівень спрямованості. Під повнотою професійної спрямованості П.А. Шавір розуміє систему мотивів переваги професії. Професійна спрямованість тим повніше, що ширше коло мотивів, визначавших професійний вибір людини. Автор класифікує мотиви, що відображають професійну спрямованість на дві групи: «прямі» та «побічні». Перша група мотивів безпосередньо відбиває цінність для людини змісту професійної праці (бажання займатися саме цим видом діяльності, розуміння її суспільної корисності). Керівництво другою групою мотивів під час вибору професії свідчить про спонукання до праці над її змістом, не пов'язуючи її з тими «зовнішніми благами», які може принести обрана професія (матеріальний достаток, соціальний статус та інших.). Переважання мотивів першої чи другої групи визначає зміст іншого елемента професійної спрямованості – її рівня. Рівень професійної спрямованості можна називати високим у тому випадку, якщо провідними виявляються «прямі» мотиви, інакше якщо домінують «побічні» мотиви, він буде низьким. П.А. Шавір наголошує, що рівень професійної спрямованості, як і її повнота, може змінюватися під час професіоналізації людини[43].

Розглядаючи зміст професійного самовизначення, О.І. Головаха (1988) звертається до питання формування життєвої перспективи. Під життєвою перспективою автор розуміє цілісну картину майбутнього, засновану на суперечливому взаємозв'язку програмованих та очікуваних подій, з якими людина пов'язує соціальну цінність та індивідуальний сенс свого життя. Ядром життєвої перспективи є ціннісні орієнтації, життєві цілі та плани[.]

Серед західних досліджень, які розкривають зміст професійного самовизначення, слід зазначити роботи Д. Холланда та Е. Роу. Відповідно до Д.

Холланда (1973) професійне самовизначення людини детерміновано його персональними особливостями. Від виразності особистості тієї чи іншої риси, автор виділяє такі її типи: реалістичний, дослідницький, артистичний, соціальний, підприємницький і конвенціональний. Кожному з типів властиві різні орієнтації, на основі яких можна передбачити професійний вибір і, при необхідності, надати допомогу у виборі професії. Так, наприклад, реалістичний тип характеризується вираженим інтересом до фізичної активності, агресивністю, моторними здібностями, і у зв'язку з цим професійний вибір такої особистості схилитиметься у бік ремісничої, технічної, сільськогосподарської діяльності. Дослідницький тип, навпаки, відрізняється слабкою фізичною та соціальною активністю, відсутністю спрямованості на спілкування, і водночас, інтересом до абстрактних проблем; професійний вибір буде пов'язаний із заняттям у точних науках[].

Д. Холланд вказує на значимість соціального оточення у формуванні професійного самовизначення. Відповідно до шести типів особистості він виділяє шість однойменних типів соціального середовища індивідуума. Успішність професійного вибору та професійної діяльності загалом багато в чому залежить від ступеня узгодженості особистісного типу та типу соціального оточення, з яким людина взаємодіє[65].

Розкриваючи сутність професійного самовизначення (а точніше, професійного вибору), Е. Роу (1956) спирається на розроблену А. Маслоу теорію мотивації, вважаючи, що прагнення людини професійно самовизначитися, реалізовувати професійну діяльність, пов'язане із задоволенням потреб кожного рівня: фізіологічної (заробіток забезпечує людини, наприклад, їжею), потреби у безпеці (робота дає можливість купити одяг, будинок та ін.), у повазі та визнанні (наприклад, набуття соціального статусу) та ін. Як вважає автор, сам професійний вибір особистості залежить від фізіологічних особливостей, соціального середовища, в якому вироста людина, та психологічних факторів[27].

Незважаючи на значущість при виборі професії фізіологічних факторів та соціального середовища, вони не є такими важливими як психологічні фактори, до яких Е. Роу відносить інтелект, різні спеціальні здібності, уяву, різні риси характеру та інтереси. Вкрай важливо, на думку Е. Роу, враховувати той факт, що професійне самовизначення залежить від поєднання всіх трьох виділених факторів (фізіологічного, соціального середовища та психологічного). Схильність до тієї чи іншої професії визначається не однією домінуючою якістю особистості, а їх сукупністю. Представлені у цьому розділі матеріали дозволяють виділити найважливіші нам положення, що характеризують професійне самовизначення:

1. Професійне самовизначення є однією з форм самовизначення особистості та виступає важливим проявом психічного розвитку, детермінованим соціальними та психологічними факторами. До перших відносяться соціально-економічна ситуація (суспільні потреби в тих чи інших спеціалістах, суспільні цінності, престиж професій) та різні соціально-стратифікаційні характеристики сім'ї, що самовизначається у професії людини та в ній в цілому. Психологічні чинники - це персональні особливості суб'єкта професійного самовизначення (цінності, інтереси, схильності, здібності, можливості), які визначають його професійний вибір. Необхідною умовою формування професійного самовизначення є усвідомлення та співвіднесення особистістю соціальних та психологічних факторів.

2. Професійне самовизначення є динамічним процесом, що охоплює весь життєвий та, зокрема, професійний шлях людини. Цей процес проходить кілька етапів свого розвитку, кожен з яких характеризується своїм специфічним змістом.

3. Зміст професійного самовизначення розуміється різними дослідниками неоднаково. Ми бачимо, що існує кілька підходів до його розкриття: з погляду формування життєвої перспективи, особистого професійного плану, професійної спрямованості, ціннісно-моральних уявлень. Проте всі ці,

здавалося б, різні підходи об'єднує розуміння професійного самовизначення як процесу вибору професії та побудови професійних планів.

1.2 Механізми формування професійного самовизначення

Професійне самовизначення – це не просто вибір професії, а своєрідний творчий процес розвитку особистості. Це тривалий процес, протягом якого особистість визначає власні особливості, здібності та можливості, що співвідносяться з обраною професійною сферою, вимогами даної професії та суспільства. На підставі результатів даного порівняльного аналізу людина визначає для себе пріоритетні цілі та завдання, етапи їх досягнень, і таким чином формує свою життєву професійну перспективу. При цьому вирішення завдання професійного самовизначення проходить через вирішення протиріч між бажаннями та здібностями особистості та вимогами професійної сфери та очікуваннями суспільства.

Вибір професії – складний процес, який має враховувати багато різних аспектів. Є. О. Клімов [3] виділив 8 факторів, які можуть вплинути на вибір професії. Вони такі:

- думка батьків, старших членів сім'ї;
- думка друзів;
- думка вчителів школи;
- особисті професійні плани;
- здібності;
- рівень соціального визнання;
- знання професії;
- нахили[.]

Крім того, іншим фактором, який слід враховувати, є актуальність професії на ринку праці та прогноз попиту на таких фахівців у майбутньому. Правильний вибір професії дає змогу розкрити природні можливості,

реалізувати задуми, отримати задоволення від роботи, вміти ефективно приносити суспільну користь. З точки зору безпечної та ефективної роботи, важливо вибрати професію, яка відповідає природним здібностям, щоб зменшити ризик помилки через невідповідність системи «психофізіологічної особливості – вимоги професії» [49].

Професійне самовизначення людини починається далеко в її дитинстві, коли в дитячій грі, дитина приймає на себе різні професійні ролі, і відворює пов'язану з нею поведінку[13].

У цьому параграфі ми розглянемо професійне самовизначення на різних етапах розвитку особистості, що включають: дошкільне дитинство, молодший шкільний вік, підлітковий вік, юнацький вік.

Дошкільний вік.

У цей період особливе місце займають сюжетно-рольові ігри, що мають професійно орієнтований характер. Діти у своїх іграх повторюють дії своїх батьків, інших дорослих людей, а також програють ті ситуації, які вони коли-небудь бачили. Відбуваються початкові трудові проби, такі як догляд за одягом, рослинами, прибирання приміщень тощо[9].

Доступним та посильним для дошкільнят видом продуктивної праці є чергування по їдальні. Як пише В.І. Тютюнник: «Діти охоче пропонують свої послуги як чергові. Результат роботи чергових (накриті столи) неодноразово сприймався дітьми як спосіб самовираження що уможлиблює його передбачення. Він має значення для інших людей. Необхідність досягнення результату очевидна: не поставиш чашки – не буде з чого пити». Описані ознаки поведінки дітей, що свідчать про прагнення їх чергувати, та ознаки поведінки дорослого (вихователя, помічника вихователя), свідчать про розуміння та підтримку до прагнення дітей працювати[3].

Всі трудові події, що вживаються дітьми дошкільного віку розвивають інтерес до праці, становлять основу виховання позитивної мотивації до будь-якої діяльності взагалі, збагачують знання дітей про працю дорослих[4].

Молодший шкільний вік:

Молодший шкільний вік – початок шкільного життя. Вступаючи до нього, дитина набуває внутрішню позицію школяра, навчальну мотивацію. Навчальна діяльність стає для нього провідною, протягом цього періоду у дитини розвивається теоретичне мислення, вона отримує нові знання, вміння, навички – створює необхідну базу для свого подальшого навчання. Але значення навчальної діяльності цим вичерпується: від її результативності безпосередньо залежить розвиток особистості молодшого школяра. [8]

Молодший школяр, який опинився в умовах, коли він повинен опанувати відповідальні дії за обов'язковим завданням, стикається з цілою системою нових для нього обставин і вимог.

У молодшому шкільному віці, при правильному педагогічному керівництві, розвиток дитини істотно перетворюється; удосконалюються такі важливі для майбутнього суб'єкта якості праці, як здатність довільної саморегуляції психіки та поведінки: доводиться дотримуватись тимчасового режиму, який прийнятий у школі, керувати своєю увагою, не відволікатися.

Дитина стикається з великою кількістю власне навчальної інформації та необхідністю освоїти узагальнені прийоми її використання, переробки, засвоєння, що також є цінним внеском в арсенал засобів діяльності його як майбутнього суб'єкта праці.

Нами було встановлено, що для розвитку професійного самовизначення особистості характерні нерівномірність та гетерохронність. По Б.Г. Ананьєву, настання зрілості людини як індивіда (фізична зрілість), формування особистості (цивільна зрілість), формування суб'єкта пізнання (розумова зрілість) та суб'єкта праці (працездатність) мають різний час прояву. Кожна психічна функція має особливий темп і ритм становлення. Окремі з них як би «йдуть» попереду інших, готуючи іншим ґрунт. Потім ті функції, які «відставали», набувають пріоритету у розвитку та створюють основу для подальшого ускладнення професійної діяльності.

У дошкільному віці дитина отримує, узагальнює та систематизує уявлення про працю дорослих. Ідентично, як і з грою, пов'язаний перший

емоційний етап професійного самовизначення. У грі діти надають собі ролі вчителів, лікарів, продавців, водіїв, перукарів, кухарів. Результатом таких ігор стає виконання найпростіших видів праці[26].

Знайомство з працею дорослих, виконання трудових обов'язків формує уявлення про професії, веде до того що складаються перші професійні переваги, намічаються професійні інтереси[34].

Пізніше в дітей віком молодшого шкільного віку одне з перших місць займають мотиви вибору професії та самовдосконалення. Усвідомлення дитиною своїх здібностей та можливостей надалі може призвести дитину до формування уявлень про бажану професію. Особливо це проявляється до кінця молодшого шкільного віку, коли між дітьми зростають індивідуальні відмінності та суттєво розширюється спектр професійних уподобань.

Здобуття нових знань і виконання трудової діяльності сприяють розвитку усіх пізнавальних процесів молодшого школяра і особливо уяви. З пізнанням нових професій у дитини з'являються професійно забарвлені мрії та фантазії, які надалі впливатимуть на професійне самовизначення особистості[30].

До завдань трудової підготовки молодших школярів має включатися формування трудових умінь та навичок, підготовка до трудових зусиль та формування суспільних мотивів праці, а також виховання у них якостей особистості господаря виробництва: підприємливості, самостійності, відповідальності, розважливості. Виховання таких якостей необхідно проводити в процесі реальної трудової діяльності. Це особливо актуально для початкової школи, оскільки трудове навчання у ній зводиться лише освоєння найпростіших ремісничих навичок. У стінах школи діти не відчують своєї причетності до подій суспільного життя, і це надалі призводить до труднощів у професійному самовизначенні школяра та виборі майбутньої професії[71].

Для молодшого школяра авторитетом залишаються батьки, тому школа має залучати їх у своє життя якнайчастіше. Об'єднані зусилля школи та батьків мають бути спрямовані на розвиток професійного самовизначення молодшого

школяра, який впевнено орієнтується в економічній та соціальній дійсності та усвідомлює себе причетним до подій у житті.

Періоди, які найбільш сприятливі для становлення тієї чи іншої сторони психіки – загострення її чутливості до певного впливу. Вони називаються сензитивними. За Б.Г. Ананьєвим, сензитивність може мати приватний характер і має окремий особливий вплив, і, навіть, може бути загальною для стійкої особливості особистості. Для професійного самовизначення сензитивним періодом, на думку вченого, є вік від 14 до 23 років, коли вперше закладаються основи морального ставлення до різних видів професій; відбувається формування системи особистісних цінностей, які визначають вибірковість ставлення особи до різних професій[21].

Розвиток професійного самовизначення у підлітковому віці спрямований на закладення основ працездатності, усвідомлення своїх окремих рис особистості, усвідомлення бажань, свідомий та відповідальний вибір майбутнього професійного шляху.

У цей період підлітки починають диференційовано ставитися до різних навчальних предметів, займатися у гуртках художньої та технічної творчості, що сприяє формуванню у них професійних намірів та професійно орієнтованої мрії[58].

Пізніше для більшості випускників постає завдання професійного самовизначення – вибір професії. Професійні плани юнаків та дівчат найчастіше пов'язані з різними емоційно привабливими для них професійними ролями, і остаточний психологічно обґрунтований вибір професії вони зробити не можуть.

Ця проблема постає перед дівчатами та юнаками, які змушені залишити основну загальноосвітню школу. Одні з них вступають до установ початкової та середньої професійної освіти, інші змушені будуть приступити до самостійної трудової діяльності[19].

Незадоволеність реальним майбутнім стимулює розвиток рефлексії власного «Я». Самоаналіз стає психологічною основою відстроченого

професійного самовизначення. І хоча дані учні вже здобувають професійну освіту в профтехучилищах, коледжах, статистика показує, що їх вибір навчально-професійної установи психологічно не обґрунтований.

У більш комфортних умовах виявляються юнаки та дівчата, які отримують середню (повну) освіту. На момент закінчення школи багато хто вибрав найбільш реальні та прийнятні варіанти професії. Вони відвідують школи майбутніх абітурієнтів, підготовчі курси, де цілеспрямовано вивчають необхідні для вступу навчальні дисципліни. Це допомагає не тільки впевнитися в правильності обраної професії і отримати знання, а й психологічно підготувати себе до майбутніх вступних випробувань[15].

До 18-23 років життя дівчат та юнаків супроводжується здобуттям професійної освіти у вищих навчальних закладах. Враховуючи деякі закономірні особливості психічного та соціального розвитку вчорашнього школяра, слід звернути особливу увагу на складнощі, пов'язані з процесом ламання колишніх шкільних стереотипів шкільного навчання. Нове, незвичне для учня соціокультурне середовище та більш вільний характер організації занять, активізують на першому та другому курсі проблеми особистісного та професійного самовизначення, які мали б наступити ще у старших класах школи.

Студент повинен дуже швидко зорієнтуватися та освоїти способи та методи навчальної діяльності з нових позицій, зрозуміти систему норм та правил, що існують в університеті, на факультеті та у групі, розробити свою систему цінностей щодо навчання, майбутньої роботи, щодо викладачів. Для діяльності студента в цей період характерна інтенсивність функціонування психіки, надзвичайно висока інтелектуальна та емоційна напруга; у процесі діяльності виникають навантаження і виникають завдання які викликають напруженість (складання іспитів, заліків, виконання контрольних робіт тощо.). Все це вимагає психічної та психологічної мобілізації і може призвести до нервово-психічної перенапруги[16].

У цьому переконує й аналіз змісту звернень за психологічною допомогою студентів інституту. Основною проблемою для першокурсників найчастіше є вирішення внутрішньоособистісного конфлікту: Ким бути? Чи ту професію я обрав? Якою є можливість працевлаштування за цією професією? Які матеріальні можливості цієї професії? Але перший вибір вже зроблено, особистість вже залучена до діяльності, і свобода для нового вибору та змін обмежена. Надалі професійне самовизначення цих студентів може об'єктивно мати низку характерних проблем.

Проблеми професійного самовизначення виявляються у вигляді астеничних емоційних переживань, пригніченого настрою, фрустрації, тривожності, низької адаптації до навчального процесу. Виділена симптоматика спонукає студентів до пошуку шляхів зняття психічної напруги[19].

З вирішенням проблем професійного самовизначення студентів у ході професійного навчання, змінюється і впевненість у виправданості зробленого вибору. Йде несвідомий процес кристалізації професійної спрямованості особистості. Поступове засвоєння майбутньої професійно-соціальної ролі сприяє констатуванню себе як представника певної професійної спільноти.

Подальше професійне самовизначення характеризується соціально-професійною активністю особистості. Вже є професійний досвід та місце роботи. Актуальним стає професійне зростання. Однак, частина молодих людей, що професійно самовизначилися, починає відчувати психологічний дискомфорт, зумовлений нереалізованими піднесеними професійними планами та психологічно насиченою професійною працею[10].

Детальна класифікація стадій розвитку людини як суб'єкта професійної діяльності та його професійного становлення представлена у роботах В.А. Бодрова, Є.А. Клімова, Т.В. Кудрявцева.

По А.К. Маркової, вікова динаміка професійного розвитку (професіоналізації) включає наступні стадії:

- **Дитинство:** праця, самообслуговування, психологічна готовність до праці, працьовитість.

- **Підлітковий вік** (11-15 років): навчальна праця, суспільно корисна праця, закладання основ працездатності.
- **Молодший юнацький вік** (15-18 років): епізодично-споживча праця, професійні наміри, навчання професійної діяльності, початок професійного самовизначення.
- **Старший юнацький вік** (18-23 роки): продуктивна виконавча праця, навчання професійної діяльності, початок реальної професійної діяльності, продовження професійного самовизначення, нарис сценарію професійного життя.
- **Рання зрілість-молодість** (23-35 років): професійна адаптація, опанування норм професійної діяльності та професійного спілкування, розуміння сенсу професії та своєї причетності до неї, продовження професійного самовизначення, уточнення критеріїв оцінки себе як професіонала.
- **Розквіт зрілості** (35-45 років): професійна самореалізація, творчий розвиток себе як особистості засобами професії, продовження професійного самовизначення, можливий перегляд критеріїв оцінки себе професіоналом.
- **Зрілість** (45-55 років): накопичення професійного досвіду, індивідуальні АКМЕ у професійній праці, поглиблене розуміння сенсу професії, продовження професійного самовизначення, можливість зміни професійного світогляду (системи цінностей) [15].
- **Пізня зрілість** (55-65 років): аналіз свого професійного досвіду, передача досвіду наступним поколінням, продовження професійного самовизначення, зниження рівня професійних домагань.
- **Літній вік** (65-75 років): різні види післяпрофесійної або близько професійної праці, фіксація професійного досвіду, мемуари, продовження професійного самовизначення.

- *Старість* (75-90 років): професійні згадки, ослаблення професійних зв'язків, ставлення до непрофесійної праці як основи здоров'я.
- *Довготривалість* (90 і більше років): праця з самообслуговування.

Для професійного як і вікового розвитку властива послідовність. Справжнім змістом розвитку є боротьба внутрішніх протиріч, боротьба між формами психіки, що застаріли, і новими народженими (Л.С. Виготський, А.Н. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн). Внутрішні протиріччя виступають рушіями професійного розвитку. Вони різні для кожного віку або водночас протікають у межах одного головного протиріччя– між потребою дитини бути дорослим, жити разом із нею спільним життям, займати певне місце у житті суспільства, виявляти самостійність і між відсутністю реальних можливостей її задоволення[13].

На рівні свідомості дитини вона постає як «безвідповідність» між «хочу» та «можу». Дане протиріччя веде до засвоєння нових знань, формування умінь і навичок, до освоєння нових способів діяльності, що дозволяє розширити межі самостійності та зростання рівня можливостей. У свою чергу розширення меж можливостей призводить дитину до «відкриття» нових можливостей і нових областей життя дорослих, які поки що недоступні, але, куди вона прагне «увійти» [71].

Отже, всі наступні фази розвитку пов'язані з попередніми, та у своїх старих структурах та в межах освіти не зникають, а входять до складу нових структур, перебудовуючись. Отже, на професійну діяльність людини могли впливати психічні якості людини, що виникли на ранніх щаблях розвитку.

У ході розвитку професійного самовизначення відбувається диференціація та інтеграція процесів, властивостей та якостей. Диференціація у тому, що вони відокремлюються один від одного, перетворюючись на самостійні форми чи діяльності. Так, особистість дедалі більше опановує суспільний досвід, але водночас набуває самостійність і автономність[62].

Інтеграція забезпечує встановлення взаємозв'язків між окремими сторонами психіки. Змінюється образ "Я" особистості. При цьому основними психологічними механізмами формування адекватного образу «Я» є прояв особистісної мобільності, що включає психологічну компетентність, позитивне самосприйняття, соціальну адаптованість, прагнення професійної майстерності. Інтеграція активної та рефлексивної сторін професійного самовизначення у кожної людини забезпечує успіх професійної кар'єри, соціальну захищеність в умовах ринкових відносин[45].

З диференціацією та інтеграцією пов'язана кумуляція, що передбачає накопичення окремих показників, що готують якісні зміни у різних галузях психіки. Як свідчать дослідження В.М. Дьячкова, у розвитку особистості, відбувається множення особистісного потенціалу: ефективна зміна спрямованості особистості (розширення кола інтересів, зміна потреб, актуалізація ролі мотивів досягнення, вікові потреби у саморозвитку); набуття досвіду та підвищення кваліфікації; розвиток складних приватних здібностей; розвиток професійно важливих психологічних аспектів; розвиток особистісно-ділових якостей (організованості, старанності, ініціативності, дисциплінованості, нормативності поведінки) [57].

Протягом професійного розвитку відбувається зміна детермінант-причин, що його визначають. Суб'єктивний підхід при аналізі професійної діяльності дозволяє виділити таку форму детермінації у процесі самовизначення, як саморегуляція (Л.Г. Дика, О.А. Конопкін, Г.С. Никифоров). Процеси саморегуляції визначають механізми регуляції рівня професійної придатності—мобілізація ресурсів особистості та організму, адаптація до умов та процесів трудової діяльності, аналіз можливостей особистості та співвідношення їх з вимогами діяльності, побудова та корекція особистих, професійних планів, стратегій поведінки та перспектив професійного розвитку[53].

Віковому професійному розвитку також притаманні пластичність, компенсаторність, що дає можливість його зміни під впливом будь-яких умов, засвоєння різного досвіду. Один із проявів пластичності полягає у компенсації

психічних або фізичних функцій, у разі їх відсутності або недорозвинення, наприклад, при недоліках зору, слуху, рухових функцій. Інший прояв пластичності – наслідування. Останнім часом воно розглядається як своєрідна форма орієнтування людини у світі професійної діяльності, способів спілкування та особистісних якостей шляхом уподібнення, моделювання їх у власній діяльності. (Л.Ф. Обухова, І.В. Шаповаленко) [15].

Таким чином, у контексті загальної логіки професійного розвитку особистості, незалежно від професії, всі люди проходять ряд схожих етапів, їхнє професійне самовизначення виявляє загальні закономірності такі як:

- Нерівномірність і гетерохронність. Кожна психічна функція має особливий темп і ритм становлення. Окремі з них як би «йдуть» попереду інших, готуючи іншим ґрунт. Потім ті функції, які «відставали», набувають пріоритету у розвитку та створюють основу для подальшого ускладнення професійної діяльності.
- Сензитивність. Може мати приватний характер і виявлятися до окремих впливів, і навіть може бути загальною, щодо стійкою особливістю особистості. Для професійного самовизначення сензитивним періодом, на думку, є вік від 14 до 23 років.
- Стадіальність. Кожна стадія професійного самовизначення особистості має свій темп і ритм, що не збігається з темпом і ритмом часу, що змінюється в різні роки життя.
- Кризи професійного самовизначення. Проявом кризи є втрата почуття нового, відставання життя, зниження рівня досягнення компетентності, внутрішня розгубленість, усвідомлення необхідності переоцінки себе, зниження своєї оцінки, втома, виникнення відчуття вичерпаності своїх можливостей.
- Спадкоємність. Внутрішні протиріччя виступають рушіями професійного самовизначення особистості. Вони різняться у кожному віці й те водночас протікають у межах однієї, головного протиріччя, між потребою студента

бути професіоналом, займати певне місце у життєдіяльності суспільства, виявляти самостійність, ініціативність, творчість.

- Диференціація та інтеграція. Диференціація у тому, що вони відокремлюються один від одного, перетворюючись на самостійні форми чи діяльності. Так, особистість дедалі більше опановує суспільний досвід, але водночас набуває самостійність і автономність. Інтеграція забезпечує встановлення взаємозв'язків між окремими сторонами психіки.
- Кумуляція, що передбачає накопичення окремих показників, які готують якісні зміни у різних галузях психіки у процесі професійного самовизначення особистості.
- Пластичність і компенсація дає можливість її зміни під впливом будь-яких умов, засвоєння різного досвіду. Один із проявів пластичності полягає у компенсації психічних або фізичних функцій, у разі їх відсутності або недорозвинення, наприклад, при недоліках зору, слуху, рухових функцій. Інший прояв пластичності - наслідування, як своєрідна форма орієнтування людини у світі професійної діяльності, способів спілкування та особистісних якостей шляхом уподібнення, моделювання їх у діяльності.

1.3. Особливості професійного самовизначення особистості у період юнацького віку

Специфіка професійного самовизначення на етапі студентства полягає в тому, що вибір майбутньої професії вже зроблено, але він залишається незавершеним, може бути переосмислений з урахуванням нового досвіду, відповідно подальший професійний шлях особистості не обов'язково пов'язується з обраною спеціальністю у ВНЗ. Інша особливість полягає в тому, що за період студентства відбувається накопичення стартового освітньо-

професійного капіталу, першого досвіду професійної діяльності, розширюються уявлення про отримувану професію. Самовизначається суб'єкт – студент знаходиться на шляху між минулим (вже здійсненим) вибором – вибором вузу та спеціальності та майбутнім вибором – місця роботи. Тому у фокусі нашого дослідницького інтересу були задоволеність вибором вузу та професії, цінності, що мотивують вибір місця майбутньої роботи та професійні плани[19].

Насамперед, необхідно зазначити, що професійне самовизначення студента-випускника вузу передбачає формування ставлення особистості до себе як до суб'єкта власної професійної діяльності та включає як елементи життєвого, так і соціального самовизначення.

Період здобуття вищої освіти, на думку всіх авторів, які займалися дослідженнями в даному напрямку, належить до початкової чи однієї з перших стадій професійного становлення. Так, Т.В. Кудрявцев позначає цей етап як підготовку до професійної діяльності, О.О. Клімов - як стадію оволодіння знаннями, вміннями та навичками майбутньої професії чи стадію оптації, А.К. Маркова – як допрофесійну, а Дж. Сьюпер – як стадію дослідження та затвердження, що включає професійну освіту. Але, позначаючи той період по-різному, тим не менше менш, дослідники сходяться у визнанні самовизначення на етапі навчання у вузі як самостійний етап професійного розвитку особистості[30].

Студентство, як особлива соціально-психологічна та вікова категорія, була розглянута багатьма вітчизняними дослідниками (Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович, Л.С. Виготський, Є.І. Головаха, А.А. Деркач, Е.Ф. Зеєр, А.Б. Каганов, А.А. Реан, ін.).

Теоретичні та експериментальні роботи цих та інших авторів показали, що студентство виступає як об'єкт дослідження у багатьох галузях психологічної науки.

Психіка студента. Психологія навчання досліджує процес оволодіння студентами знаннями, вміннями та навичками. Психологія виховання торкається питань, пов'язаних із формуванням у студентів системи відносин до

навколишньої дійсності. Вікова психологія розглядає саме вікові зміни психіки студентів. Соціальна психологія – вивчає проблеми, пов'язані з особливостями взаємодії студентів між собою, з викладачами, з різними макро- та мікрогрупами[37].

Для формування цілісної картини особливостей професійного самовизначення студентів ми коротко проаналізуємо два провідних плани їх опису: 1) характеристики студентства як особливої соціальної групи та 2) характеристики особливостей студентського віку[].

Студентство є особливою соціальною категорією, специфічною спільнотою людей, організаційно об'єднаних інститутом вищої освіти. Студентство включає в себе людей, які цілеспрямовано, систематично опановують знання та професійні вміння.

Як соціальна група воно(студентство) виділяється за ознаками професійної спрямованості та ставлення до майбутньої професії. Основними характеристиками даної соціально-психологічної групи є:

- здобуття професійної освіти;
- процеси професійного та особистісного самовизначення;
- висока активність у всіх сферах життя[37].

Поряд із усіма традиційними ознаками, що відрізняють будь-яку соціальну групу, студентство має особливі ознаки – загальний вид діяльності (навчально-пізнавальна ознака, яка у поєднанні з науково-дослідною та іншими видами утворює особливий соціальний фон життєдіяльності даної спільності людей) та специфічну субкультури. Специфіка студентства також проявляється в особливому характері праці, пізнанні та спілкуванні, реалізації соціальних ролей, організації життєдіяльності студента. Прив'язаність до центру організації навчальної праці та пізнання, яким і стане вуз, породжує відносну спільність та згуртованість інтересів студентів.

Психологічні особливості юнацького віку, зокрема, самосвідомість та її продукт, найповніше представлені в рамках концепції соціального розвитку

дитині, розробленої Д.І. Фельдштейн. На думку автора, вік від 17 до 24 років є поворотним рубежем розвитку, коли молоді люди формуються як нова соціальна позиція, пов'язана з актуалізацією діяльності зі засвоєння норм взаємовідносин для людей, це поступово забезпечує здійснення процесу індивідуалізації[35].

Розглядаючи студентство як соціально-вікову категорію, у межах концепції Д.І. Фельдштейна про розвиток особистості зростаючої людини, ми отримуємо можливість на прикладі цієї вікової категорії простежити також зміну стану рівня соціальної зрілості, тому що тут чітко проявляється взаємодіючий характер індивідуалізації та соціалізації зростаючої людини, так і простежити розвиток самореалізації, у тому числі процесу професійного самовизначення[26].

Юнацьке самовизначення як життєво важливий, аналізують як життєво важливий вибір такі автори як Е.А. Клімов, Н.С. Пряжників, Є.М. Борисова, Е.Ф. Зеєр, Е.Е. Симанюк та ін.

Аналіз низки досліджень (Л.І. Божович; Е.І. Головаха; В.І. Слободчиков, Н.А. Ісаєва; І.С. Кон) показав, що процес навчання у вузі надає особливий характер змісту, структурі та динаміці професійного самовизначення. Зокрема, як значиму особливість можна виділити протиріччя між готовністю до професійного самовизначення та невпевненістю у своїй здатності зробити правильний вибір. У роботах Е.Ф. Зеєр, Е.Е. Симанюк, Є.А. Клімова, І.І. Юматової наголошується, що процес професійного самовизначення студентів ускладнює кризу професійного вибору та актуалізує необхідність його корекції[20].

Теоретичний аналіз особливостей професійного самовизначення студентів дозволяє виділити три типи професійного самовизначення у ВНЗ:

- діяльнісно-орієнтований («цікава робота»),
- навчально-орієнтований («пізнання»)
- та особистісно-орієнтований («любов», «дружба»).

При цьому тип орієнтації взаємопов'язаний із рівнем сформованості особистого та професійного плану. У студентів ВНЗ переважання цінностей, пов'язаних із професійною самореалізацією, становить основу підвищення ефективності професійного самовизначення[35].

За характером на суб'єкт професійного самовизначення чинники, детермінують професійне самовизначення студентів, можна розділити на три групи. В першу групу (об'єктивні фактори) входять ті, вплив яких однаково проявляється у однорідних групах (етап навчання та професійна спрямованість), у другу групу (суб'єктивних факторів) увійшли фактори, що відображають особистісні характеристики студентів (ступінь самосвідомості, свідомості, цілеспрямованості своїх дій) і, нарешті, до третьої групи (соціальнопсихологічні фактори) віднесені фактори, пов'язані зі строго індивідуалізованим впливом оточуючих (вплив близького оточення студентів – сім'ї, друзів, вчителів) – соціальнопсихологічні фактори[65].

Для студентів-першокурсників, насамперед, характерні процеси адаптації та активного освоєння нових рівнів свого особистісного та професійного розвитку, розвиток та реалізація особистісної (комунікативної) сторони діяльності. Безперечно, що перший рік навчання є найважливішим для професійного розвитку майбутнього спеціаліста, його професійного самовизначення, оскільки в цей період відбуваються значні зміни уявлень про професію, про її цільові та смислові складові, відбуваються суттєві трансформації щодо обраної професії[4339].

На першому та другому курсах, коли у студентів, як правило, спостерігаються переважно зовнішні прояви пізнавальної та поведінкової активності, вони прагнуть все спробувати, прийняти участь у всіх позакласних заходах. Основним навантаженням у освітній програмі робиться на вивчення загальноосвітніх дисциплін. Однак, починаючи з третього курсу, чільне місце у навчальній програмі починають займати дисципліни основний спеціалізації. Саме третій курс, по спостереженнями дослідників, для студентів більшості спеціальностей є переломним. Професійна діяльність усвідомлюється більш

глибоко і повно, відбувається актуалізація предметно-практичної діяльності, що розвивається на четвертому та максимально реалізується на п'ятому курсі. Важливими стають не лише пізнавальні та комунікативні орієнтації, а й ціннісні, світоглядні, формуються професійні інтереси, актуалізується потреба у самореалізації[47].

На початкових етапах професійного самовизначення Ю.П.Поваренков виділяє дві групи нормативних криз: кризу пошуку і вибору професії та кризи професійного навчання. Проведене цим автором дослідження дозволило йому виділити два основних підвиди: криза другого курсу та криза четвертого курсу. Криза другого курсу виникає в результаті усвідомлення та прийняття нової ситуації соціально-професійного розвитку, яка відмінна від тієї, що мала місце у старших класах школи, та головним результатом її подолання є формування у студента нових методів вирішення навчальних завдань. Криза четвертого курсу може виникнути в ході вирішення професійних завдань у реальному житті, наприклад у ході виробничої практики або у побуті; у разі її конструктивного вирішення у студента починає формуватися «Я», але не психологічна система професійної діяльності; закладаються основи професійного інтелекту, професійної ідентичності та системи професійної мотивації[37].

Досліджуючи динаміку розвитку навчальної діяльності студентів, можна виділити три етапи навчання у вузі, пов'язані з розвитком ціннісної структури студента. На першому етапі спостерігається високий рівень професійних та навчальних цінностей. Але необхідно відзначити їхню неадекватність, відірваності від реальності, детермінованість не особистісним змістом, а суспільною значимістю професії. Навчальна діяльність здійснюється, переважно, за рахунок навчальних мотивів. На другому етапі відбувається зниження всіх рівнів мотивації, професійні та пізнавальні мотиви перестають керувати навчальною діяльністю студентів. Саме на цьому етапі, як правило, спостерігається так званий «синдром розчарувань». Для третього етапу характерним є поєднання одночасно зниження загального рівня мотивації із підвищенням ступеня усвідомлення різних форм мотивації навчальної

діяльності. Саме на третьому і старших курсах, у більшості випадків, у студентів відзначають певний спад задоволення професійним навчанням та передбачуваною майбутньою професійною діяльністю, що проявляється як розчарування, або обраною спеціальністю, або, що рідше, рівнем навчального закладу. Може виникати невдоволення або змістом окремих дисциплін, або якістю роботи деяких викладачів, в наслідок чого знижується інтерес до навчання. Спостерігається криза професійного вибору[50].

Емпіричні дослідження вдоволеності обраною професією у студентів свідчать про те, що відчуття задоволення є максимальним на першому курсі та надалі неухильно знижується до випуску. Згідно з отриманими даними, вдоволеність професією, яка є показником професійної спрямованості, знижується за навчання у вузі.

Дещо інші дані щодо зниження вдоволеності обраною професією від курсу до курсу наводить В.А. Якунін. А саме—кількість студентів, максимально задоволених професією, знижується від першого курсу до п'ятого з 30% до 14%, а кількість студентів з невизначеним і нейтральним ставленням до професії до п'ятого курсу досягає 50%[32].

Процес професійного самовизначення на етапі навчання у вузі (перехід студентів-психологів з одного стану професійного самовизначення в інший) відбувається так: у ході професійного навчання, внаслідок накопичення протиріч у студентів-психологів утворюється внутрішньо особистісний конфлікт у професійній сфері (сфері професійних знань та інтересів), що призводить до виникнення кризи професійного самовизначення. Психологічні та педагогічні умови, в яких протікає ця криза, формують такий стан когнітивних, емоційних та поведінкових компонентів особистості, що забезпечує вирішення професійної кризи самовизначення одним із трьох можливих способів: конструктивним (професійне зростання), деструктивним (зміна професії), стагнація (формалізація професійної діяльності). Надалі, та забезпечує вибір напрямку та динаміки професійного становлення.

Висновки до першого розділу

Професійне самовизначення особистості – це тривалий суб'єктивно-об'єктивний процес, що характеризується поетапним розвитком узгодження професійно-психологічних можливостей людини зі змістом та вимогами професії на ринку праці, що відображає соціальний розвиток особистості, її потреби у самоактуалізації та самореалізації.

Непересічну теоретично-практичну значущість для дослідження проблеми професійного самовизначення особистості мають наукові роботи іноземних учених. Зокрема, зі створення умов для обґрунтованого вибору особистістю професії (А. Адлер, Е. Берн, Л. Бонцорі, Е. Гінзберг, Ф. Парсонс, Д. Сьюпері, К. Хорні та інші); впливу системи ціннісних орієнтацій особистості на професійне самовизначення (Д. Берлінгер, Р. Белл, Б. Бол, Д. Брупер, К. Вальтер, Р. Вільямс, Р. Інглеарт, М. Кон, Н. Кейдас, С. Кейні, А. Маслоу, С. Ньюмен, К. Роджерс, Б. Скіннер, Т. Терман, Э. Торвдайк, Г. Хіпд та інші).

Вибір професії – складний процес, який має враховувати багато різних аспектів. Є. О. Клімов [3] виділив 8 факторів, які можуть вплинути на вибір професії. Вони такі:

- думка батьків, старших членів сім'ї;
- думка друзів;
- думка вчителів школи;
- особисті професійні плани;
- здібності;
- рівень соціального визнання;
- знання професії;
- нахили.

Специфіка професійного самовизначення на етапі студентства полягає в тому, що вибір майбутньої професії вже зроблено, але він залишається незавершеним, може бути переосмислений з урахуванням нового досвіду,

відповідно подальший професійний шлях особистості не обов'язково пов'язується з обраною спеціальністю у ВНЗ. Інша особливість полягає в тому, що за період студентства відбувається накопичення стартового освітньо-професійного капіталу, першого досвіду професійної діяльності, розширюються уявлення про отримувану професію. Самовизначається суб'єкт – студент знаходиться на шляху між минулим (вже здійсненим) вибором – вибором вузу та спеціальності та майбутнім вибором – місця роботи. Тому у фокусі нашого дослідницького інтересу були задоволеність вибором вузу та професії, цінності, що мотивують вибір місця майбутньої роботи та професійні плани.

РОЗДІЛ 2

РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ У ПЕРІОД ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

2.1. Методичне забезпечення вивчення проблеми професійного самовизначення у юнацькому віці

Професійне самовизначення є психолого-педагогічним механізмом прийняття рішення щодо вибору професійної діяльності. Вибір професії школярами здійснюється внаслідок особистісної спрямованості на певний вид професійної діяльності.

Спрямованість особистості визначається як «сукупність стійких мотивів, що орієнтують діяльність особистості. Особистісна спрямованість характеризується інтересами, схильностями, переконаннями, ідеалами, у яких виражається думка людини». З педагогічної точки важливий інтерес учнів до творчості, до педагогічної професії, схильність займатися нею, усвідомлення своїх здібностей.

В основі спрямованості особистості лежать потреби, інтерес, світогляд, переконання, схильність та прагнення. Особистісну спрямованість на вибір професії можна позначити як значну освіту, від якої залежать особистісне відношення до процесу професійної діяльності. Значимість особистісної спрямованості суб'єкта можна охарактеризувати так: спрямованість особистості спонукає людину до прояву активності, досягненню цілей, що надає діям суб'єкта цілеспрямованості.

Спрямованість особистості залежить від внутрішніх психологічних умов, повідомляють інформацію про зміст особистісних можливостей, необхідні для цільового планування поведінки; спрямованість особистості виступає центральною особистісною освітою. Крім пошуку професії, в якій можлива професійна самореалізація особистості, однією з необхідних умов у прийнятті рішення стають психологічні вікові особливості юнацького віку.

Юнацький вік є важливим періодом у професійному самовизначення учнів. Саме у цьому віці з'являється спрямованість у майбутнє, потреба у професійно-особистісному самовизначення. Ряд психологів (Д.І. Фельдштейн, П.С. Лейтес, І.С. Кон, Л.М. Фрідман, А.Ю. Кулагіна) виділяють такі психологічні новоутворення, що виникають у старшому шкільному віці: розвиток самооцінки, самоконтролю, прагнення до самореалізації, спостерігається формування самосвідомості, вирішується завдання особистісного та професійним самовизначенням. Особистісна спрямованість учнів старших класів на вибір професійно-педагогічної освіти передбачає розвиток пізнавальних потреб у галузі професійної діяльності, моральних установок, ціннісних орієнтації, розвиток педагогічної самосвідомості, розвиток інтересів та здібностей, необхідних для здійснення педагогічної діяльності.

До дослідження було залучено дві групи осіб. До першої групи увійшли 34 студенти та студентки Медичного інституту першого року навчання, з них 20 навчаються на спеціальності «Психологія» та 14 – на спеціальності «Медицина». Віковий діапазон респондентів складає 17-18 років.

Друга група складалась з 15 осіб. До неї увійшли студенти другого курсу спеціальності «Психологія» Чорноморського національного університету ім. Петра Могили.

На першому етапі був проведений комплексний теоретичний аналіз праць вітчизняних та зарубіжних авторів, які досліджували професійне самовизначення. Також було проаналізовано різні підходи до професійного самовизначення, виділено особливості цього процесу під час навчання у ЗВО, описано характерні етапи, компоненти, труднощі, фактори професійного самовизначення, а також розглянуто теорії щодо його зв'язку із поняттям професійної ідентичності.

На другому етапі на базі проаналізованої літератури було сформовано наукову гіпотезу – професійне самовизначення студентів характеризується наявністю позитивного взаємозв'язку між його компонентами та

сформованістю професійної ідентичності. Також було сформовано мету, ключові завдання, виділено об'єкт та предмет дослідження, підібрано методи дослідження.

На третьому етапі ми спланували та провели емпіричне дослідження. Було використано чотири методик: диференційно-діагностичний опитувальник Є. О. Клімова (ДДО); методика «Опитувальник професійних переваг» (І частина модифікації тесту Голанда); діагностична методика «Професійна готовність» (А.П. Чернявська); методика «Мотивація навчання у ЗВО» (Т.І. Ільїна).

На четвертому етапі було здійснено аналіз та інтерпретацію отриманих даних. Для здійснення кількісного аналізу даних було використано кореляційний аналіз, описові статистики, критерій перевірки нормальності розподілу. Було проведено кореляційний аналіз компонентів самовизначення між собою та із проявом статусів ідентичності з метою поглиблення знання про особливості професійного самовизначення та зв'язок з професійною ідентичністю. Також було проведено інтерв'ю зі студентами та аспірантами різних країн з метою виявлення ефективних практик, сприяючих професійному самовизначенню.

На п'ятому етапі нами було узагальнено отримані результати дослідження, а також сформульовано основні виявлені тенденції на сформованій вибірці, описано програму корекції та перспективи використання отриманих даних. Усі етапи роботи були присвячені розробці, організації та проведенню емпіричного дослідження з метою перевірки наукового припущення. Було отримано достатню кількість якісної інформації для розуміння комплексної характеристики професійного самовизначення на етапі навчання у ЗВО.

На першому етапі, відповідно до теми, мети та напрямів експериментального дослідження, були підібрані взаємодоповнювальні методики.

Перша з них Диференціально-діагностичний опитувальник (ДДО) Є.А.Клімова. Методика призначена для виявлення схильності (схильності) людини до певних типів професій. Є досить короткий опитувальник, що складається з 20 альтернативних суджень. Випробуваному необхідно вибрати один із двох, зазначених у питанні, видів занять. За результатами обстеження, відповідно до ключа, виявляється орієнтація особи на 5 типів професій, за класифікацією Е.А.Клімова:

1. людина – природа;
2. людина – техніка;
3. людина – людина;
4. людина – знакова техніка, знаковий образ;
5. людина – художній образ[39].

Опитувальник рекомендується використовувати професійні визначення орієнтації та професійного відбору. Методика призначена для виявлення схильності (схильності) старшокласника до певних типів професій. Є досить короткий опитувальник, що складається з 20 альтернативних суджень. Використання методики можливе як індивідуально, і у групі.

Аналіз результатів Найбільші кількості плюсів та найменші кількості мінусів – симптоми переваги, нахилів оптанта. Дуже часто вони побічно говорять і про здібностях випробуваного.

Цей опитувальник допомагає хоча б частково обмежити область вибору професії, віддати перевагу тим чи іншим зонам карти світу професій. Не слід перебільшувати точність виміряних переваг. За результатами опитувальника можна дізнатися, як який галузі діяльності людина більш схильна, до якої - менше. Бали вказують лише напрямок, а не величину зміни оцінюваної ознаки. Ось чому неправомірно, строго кажучи, взаємно знищувати плюси та мінуси, отримані в обробці кожного стовпця. Також не можна надавати значення розбіжностям у величині підсумкових (за стовпцями) чисел при порівнянні результатів діагностики двох різних людей Наприклад, якщо в одного оптанта

за будь-яким стовпцю (шкалі) результат 11, а в іншого - 15, неправомірно робити висновок про те, що другий випадок перевагу виражено «сильніше». Правомірно робити висновки про відмінності у вподобанні професій певного типу. Отже, ДДО дозволяє визначити, які професії людина віддає перевагу (але не на скільки). Відповідно до об'єкта праці виділяються п'ять типів професій:

1. "Людина-природа" (П).

Представників цих професій поєднує одну дуже важливу якість — любов до природи. Але кохання не споглядальне. Який мають практично всі люди, вважаючи природу найбільш сприятливим середовищем для відпочинку, а діяльна пов'язана з пізнанням її законів та застосуванням їх. Одна справа - любити тварин та рослини, грати з ними, радіти їм. І зовсім інше — регулярно, день за днем доглядати за ними, спостерігати, лікувати, вигулювати, не зважаючи на особистий час і плани.

Фахівець повинен не просто все знати про живі організми, а й прогнозувати можливі зміни в них і вживати заходів. Від людини потрібна ініціатива та самостійність у вирішенні конкретних завдань, дбайливість, терпіння та далекоглядність. Людина, яка працює у сфері «людина-природа», має бути спокійним та врівноваженим.

2. "Людина-техніка" (Т).

Особливість технічних об'єктів у цьому, що вони, зазвичай, може бути точно виміряні за багатьма ознаками. При їх обробці, перетворенні, переміщенні або оцінці від працівника потрібна точність, визначеність дій. Техніка як предмет руда представляє широкі можливості для новаторства, вигадки, творчості, тому важливого значення набуває така якість, як практична мислення. Технічна фантазія, здатність подумки з'єднувати та роз'єднувати технічні об'єкти та його частини — важливі умови для успіху у цій галузі.

3. «Людина-знакова система» (З). Ми зустрічаємося зі знаками значно частіше, ніж уявляємо собі. Це цифри.Коди, умовні знаки, природні або штучні мови, креслення, таблиці формули. У будь-якому разі людина сприймає знак як символ реального об'єкта чи явища. Тому фахівцю, який працює зі знаками,

важливо вміти з одного боку, абстрагуватися від реальних фізичних, хімічних, механічних властивостей предметів, а з іншого - представляти і сприймати.

Показники реальних явищ або об'єктів, що стоять за знаками. Щоб успішно працювати в будь-якій професії даного типу, необхідно вміти подумки поринати у світ, здавалося б, сухих позначень і зосереджуватися на відомостях, що вони несуть у собі. Особливі вимоги до професії цього типу пред'являють до уваги.

4. «Людина-художній образ» (X). Найважливіші вимоги, які висувають професії, пов'язані з образотворчою, музичною, літературно-художньою, акторсько-сценічною діяльністю людини - наявність здатності до мистецтва, творче уява, образне мислення, талант, працьовитість.

5. "Людина-людина" (Ч). Головний зміст праці у професіях типу «людина-людина» зводиться до взаємодії для людей. Якщо не налагодиться ця взаємодія, значить, не налагодиться і робота. Якості, необхідні для роботи з людьми: гарний настрій у процесі роботи з людьми, потреба у спілкуванні, здатність подумки ставити себе на місце іншої людини, швидко розуміти наміри, помисли, настрої людей, вміння розумітися на людських взаєминах, хороша пам'ять (уміння тримати в умі імена та особливості багатьох людей), терпіння[40].

Наступною методикою стала модифікація опитувальника О.П. Чернявської «Готовність до вибору професії».

Методика є опитувальник, що включає 35 питань. Призначена для осіб 16-17 років. Її ціль визначення рівня готовності до адекватного професійного вибору. Форма проведення: індивідуальна, групова.

Опитувальник складається із п'яти шкал: «автономність»; "інформованість"; "орієнтація в часі" (планування); "прийняття рішення"; "емоційне відношення". Питання окремих шкал розподілено у методиці у випадковому порядку.

За інструкцією студентам пропонується низка тверджень про особливості ваших уявлень про світ професій. Якщо вони згодні з тим, що написано у твердженні, то в бланку листа відповідей поставте знак «+» якщо не згодні». Намагайтеся не думати довго над відповіддю, нас цікавить ваша перша реакція. Відповісти необхідно на всі запитання.

У методиці присутні шкали. Коротка характеристика шкал.

- Автономність

Визначається такими параметрами: розуміння цілісності своєї особи; прагнення реалізувати можливість у практичних діях, мати глибокі знання та навички хоча б в одній області. Загальна орієнтація успіху.

Знання кроків, які необхідно зробити для набуття знань та навичок. Прийняття він відповідальності за власні дії. Самостійний досвід планування своїх вчинків, уміння співвідносити свої дії з вимогами суспільства. Вміння прогнозувати професійне зростання; однорідність професійних переваг протягом тривалого часу.

Власна активність у отриманні інформації та виборі професійного шляхи. Компроміс між бажаннями та можливостями, усвідомлення необхідності таких компромісів. Для виникнення основних ознак автономності необхідний певний набір новоутворень:

- людина повинна відчувати свою незалежність від батьків (у справах, думках, вчинках);
- від зовнішньої детермінації своєї поведінки він повинен перейти на самодетермінацію;
- він повинен усвідомлювати свій ідеальний образ Я-концепції і прагнути його досягненню.

- Інформованість

Оцінюється ступінь поінформованості про світ професій загалом; про окремих професіях чи групах професій. Поняття «інформованість про світ професій» включає таке:

- усвідомлення підрозділу світу професій з предмету та цілям праці, знаряддям

виробництва;

- знання понять культури праці, трудової дисципліни, структури підприємства,

принципи оплати;

- знання окремих професій;

- знання або практичні вміння, що стосуються набуття професії, пошуку та надходження на роботу, необхідного рівня освіти для різних професій;

як утриматися на роботі, як удосконалювати свій професіоналізм.

Передбачається, що великий обсяг інформації про світ професій загалом має мати школярі четвертого класу. У четвертому класі сформованість професійної позиції характеризується рядом показників:

- позитивне ставлення до будь-якого виду праці;
- певний рівень поінформованості щодо основних масових професій;
- вміння розрізняти зв'язки між професіями, відображені у класифікації;
- вміння виокремлювати основні вимоги професії до людини;
- прагнення самооцінки у тих професійного самовизначення.

Інформованість про окремі професії чи групи професій включає знання про фізичні та соціально-економічні умови роботи за професією, вимоги професії до людини (психофізіологічні особливості, пізнавальна сфера, особистісні якості), вимоги до рівня освіти, можливості здобуття освіти; перспективи професійного зростання; знання соціально-економічних потреб суспільства, конкретного регіону та потреби в кадрах окремих підприємств

Прийняття рішення. Важливою умовою розвитку вміння приймати рішення є автономність та самостійність людини, коли вона бере на себе відповідальність за рішення та його наслідки, коли він в змозі самостійно висувати та оцінювати альтернативу.

Для того, щоб приймати ефективні рішення, що враховують усі фактори ситуації та її перспективи, важлива наявність певних якостей, здібностей, знань та навичок, основними серед яких є наступні:

- допитливість, цікавість – бажання та вміння збирати та накопичувати інформацію;
- передбачення, передбачливість - здатність передбачати проблеми та заздалегідь готувати альтернативи;
- здоровий глузд, проникливість – здатність співвіднести наявну інформацію з розглянутою проблемою та оцінити її;
- рішучість – здатність поручитися за прийняте рішення та взяти на себе відповідальність за нього;
- делегування повноважень – вміння ефективно розділити авторитет та відповідальність із колегами;
- планування – вміння розробити для колективу реальний, конкретний та дієвий план вирішення проблеми;
- оцінка ризику – здатність оцінити потенційний ризик ухваленого рішення;
- відповідальність за ризик – здатність оцінити ризик та взяти відповідальність на себе;
- контроль – здатність отримати у процесі вирішення проблеми саме той результат, який планувався.

- Планування («орієнтація у часі»)

Передбачає оцінку тимчасової перспективи у професійному плані: «Ким я буду?», «Де я буду вчитися?», «Перша робота, подальші перспективи», шляхи та засоби досягнення найближчих життєвих цілей: ознайомлення, проба сил, самоосвіта; оцінка ймовірних зовнішніх перешкод, своїх можливостей та запасних варіантів.

Включає також здатність виділяти події, що є одиницями аналізу життєвого та професійного шляху (надходження на навчання, вибір та зміна

роботи і т. д.). Аналіз чи прогноз конкретних подій дозволяють людині скласти цілісне уявлення про своє життя, його минуле, сьогодення та майбутньому.

Емоційне ставлення до ситуації вибору професії. Включає ставлення до різних професій, професійних груп та до необхідності ухвалення рішення про вибір професії. Цей показник включає у собі як ставлення до різних варіантів вибору, а й ставлення до планування, до того, що треба ухвалити якесь рішення, ставлення до відповідальності за рішення, до того що при цьому треба проявляти активність, йти на компроміс і т. д. Емоційний компонент професійної готовності виражається у загальному настрої людини і тісно пов'язаний з емоційним компонентом зрілості особистості, який проявляється у позитивному емоційному настрої, життєвий оптимізм, емоційна врівноваженість і переносимості невдач. Відсутність емоційного ставлення часто говорить не про зайву раціональності, а про відсутність значущості для людини ситуації прийняття рішення[26].

Третьою методикою стала «Мотивація навчання у ВНЗ» Т. І. Ільїної

При створенні цієї методики автор використовувала ряд інших відомих методик. У ній є три шкали: «придбання знань» (прагнення придбання знань, допитливість); «оволодіння професією» (прагнення опанувати професійні знання та сформувати професійно важливі якості); «одержання диплома» (прагнення придбати диплом за формального засвоєння знань, прагнення пошуку обхідних шляхів при складанні іспитів і заліків). В опитувальник, для маскування, автор методики включила ряд фонових тверджень, які надалі не обробляються. Ряд формулювань підкоригований автором книги без зміни їхнього сенсу.

Головною умовою методики є означити згоду на певне твердження знаком «+» або незгоду — знаком «-» з наведеними нижче твердженнями. Текст опитувальника ми занесли до Додатку 1.

Останнім у нашому експерименті став Тест Дж. Голланда «Визначення професійного типу особистості»

Тест складається із 42 пар професій(див. Додаток 2). З кожної пари вам потрібно вибрати одну професію. Завдання студентів– у своїх зошитах поставити порядковий номер відповіді та поруч вказати варіант обраної вами відповіді "А" або "В". Наприклад, у першій парі, якщо ви вибрали професію інженера-технолога, записуєте – 1А, якщо вашу перевагу віддано професії інженера-конструктора, відповідь 1В. Аналогічно у другій парі професії електрорадіотехнік відповідатиме запис 2А, а професії лікар-терапевт 2В. Під час роботи над змістом тесту учням даються роз'яснення, пов'язані з особливостями тієї чи іншої професійної діяльності.

Для підрахунку балів необхідно відзначати у своєму листку відповідей збігу за шістьма шкалами таблиці. Чим більше збігів з одним із шести типів шкал, тим більше ваша схильність до тому чи іншому виду діяльності. На початку відзначаються збіги щодо першій шкалі та підраховується сума балів (за кількістю збігів), потім другий і т.д.[36].

Інтерпретація результатів

I. Реалістичний - воліє працювати з речами, а не з людьми. Це несоціальний, емоційно стабільний тип. Орієнтований на сьогодні, певне. Займається конкретними об'єктами та їх використанням (речі, інструменти, техніка). Добре пристосовується до оточення, пластичний, працьовитий. У структурі Здібностей переважає невербальні, тобто математичні. Люди, що відносяться до цього типу, воліють виконувати роботу, що вимагає сили, спритності, рухливості, гарної координації рухів, навичок практичної роботи. Результати праці професіоналів цього відчутні і реальні – їхніми руками створено весь навколишній предметний мир. Люди реалістичного типу охочіше роблять, ніж кажуть, вони наполегливі і впевнені в собі, в роботі віддають перевагу чітким і конкретним вказівки. Дотримуються традиційних цінностей, тому критично відносяться до нових ідей. Віддає перевагу заняттям, що вимагають конкретності, чіткості (оператор ПК, технік, шофер, ювелір, автомеханік, фермер інженер та ін.).

Близькі типи: інтелектуальний та конвенційний.

Протилежний тип: соціальний.

II. Інтелектуальний (дослідницький) – орієнтований на працю з ідеями та з речами (об'єктами). Притаманна як пластичність, так і ригідність у діях. Характеризується як допитливий, методичний (система у роботі), любить працювати поодиноці. Відрізняється цілеспрямованістю, наполегливістю, терплячістю. Віддає перевагу вишукувальні професії (дізнатися, розпізнати). Людей, які належать до цього типу, відрізняють аналітичні здібності, раціоналізм, незалежність та оригінальність мислення, вміння точно формулювати та викладати свої думки, вирішувати логічні завдання, генерувати нові ідеї. Вони часто обирають наукову та дослідницьку роботу. Їм потрібна свобода для творчості. Робота здатна захопити їх настільки, що тирається грань між робочим часом та дозвіллям. Світ ідей для них може бути важливішим, ніж спілкування з людьми. Матеріальне благополуччя їм зазвичай не першому місці. Рекомендовані професії - метеоролог, науковець, автор науково - популярних книг та статей, фізик, хімік, хірург, біолог та ін.)

Близькі типи: реалістичний та артистичний.

Протилежний тип: заповзятливий.

III. Соціальний - орієнтований на спілкування, взаємодію з інших людей. Потребує контактів, не терпить усамітнення. Вважає за краще працювати з людьми, а не з речами. Відповідальний, терплячий, емпатичний. Розвинені вербальні здібності, підвищена пристосованість «пластичність» до мінливої обстановки. Професії (сфери діяльності) - навчання, лікування, обслуговування тощо. Люди, що відносяться до цього типу, воліють професійну діяльність, пов'язану з навчанням, вихованням, лікуванням, консультуванням, обслуговуванням. Люди цього гуманні, чутливі, активні, орієнтовані на соціальні норми, здатні зрозуміти емоційний стан іншої людини. Для них характерно гарний мовний розвиток, жива міміка, готовність прийти на допомогу. Матеріальне благополуччя для них зазвичай не на перше місце. Професії, що рекомендуються: вчитель, викладач, психолог, логопед, священнослужитель, лікар, продавець та ін.)

Близькі типи: артистичний та заповзятливий.

Протилежний тип: реалістичний.

IV. Конвенційний - віддає перевагу чітко структурованій діяльності. Вибирає такі цілі та завдання, які чітко підтверджуються суспільством та звичаями. Пов'язаний із традиційними видами діяльності – канцелярськими, конторськими.

- Практичний, стереотипен, він не оригінальний. Характерні консерватизм, ригідність, але має гарні навички спілкування, а також моторними навичками. Наполегливий, практичний, дисциплінований, сумлінний. Переважають невербальні здібності, прекрасний виконавець. Люди цього типу зазвичай виявляють схильність до роботи, пов'язаної з обробкою та систематизацією інформації, наданої у вигляді умовних знаків, цифр, формул, текстів (ведення документації, встановлення кількісних співвідношень між числами та умовними знаками). Вони відрізняються акуратністю, пунктуальністю, практичністю, орієнтовані на соціальні норми, віддають перевагу чітко регламентовану роботу. Матеріальне благополуччя для них найбільш значуще, ніж інших типів. Схильні до роботи, не пов'язаної з широкими контактами та прийняттям відповідальних рішень. Професії, що рекомендуються: економіст, касир у банку, податковий інспектор, ревізор, оператор ЕОМ, судовий виконавець, архіваріус, бухгалтер, нотаріус, бібліотекар та ін.

Близькі типи: реалістичний та заповзятливий.

Протилежний тип: артистичний.

V. Заповзятливий – вибирає цілі та завдання, які дозволяють йому виявити енергію, ентузіазм. Поєднуються імпульсивність і холодний розрахунок. Наділений як вербальними, так і невербальними здібностями, володіє інтуїцією та навичками ефективного міжособистісної взаємодії. Цікавиться різними сферами життя та діяльності. Вважає за краще працювати з людьми та ідеями. Самовпевнений, пихатий, схильний до авантюризму. Наполегливий у досягненні цілі, лабілен. Типи темпераментів – холеристичний

та сангвінік. Люди цього типу кмітливі, практичні, швидко орієнтуються у складні обставини, схильні до самостійного прийняття рішень, соціально активні, готові ризикувати, шукають гострих відчуттів. Люблять та вміють спілкуватися. Мають високий рівень домагань. Уникають занять, що вимагають усидливості, великої та тривалої концентрації уваги.

Їх значимо матеріальне благополуччя. Віддають перевагу діяльності, що вимагає енергії, організаторських здібностей, пов'язану з керівництвом, управлінням та впливом на людей. Професії, що рекомендуються: керівник, директор, суддя, адвокат, брокер, підприємець, ріелтор та ін.

Близькі типи: конвенційний та соціальний.

Протилежний тип: дослідницький.

VI. Артистичний – складний погляд на життя, гнучкість та незалежність у прийнятті рішень. Часто властивий фаталізм. Дуже чутливий, не соціальний, оригінальний. Має багату уяву, схильності до творчої діяльності, має гарну інтуїцію, незалежний, емоційний. Віддає перевагу заняттям творчого характеру. Переважають вербальні можливості. Для цього типу характерні виняткові здібності сприйняття та моторики, висока чутливість усіх аналізаторів. Має високий життєвий ідеал, нетривіальний. Люди цього оригінальні, незалежні у прийнятті рішень, що рідко орієнтуються на соціальні норми та схвалення, мають незвичайний погляд на життя, гнучкість мислення, емоційною чутливістю. Відносини з людьми будують, спираючись на відчуття, емоції, уяву, інтуїцію. Вони не виносять жорсткої регламентації, віддаючи перевагу вільному графіку роботи. Часто вибирають професії, пов'язані з літературою, театром, кіно, музикою, образотворчим мистецтвом (письменник, фотограф, музикант, художник, співак, журналіст, архітектор, актор, дизайнер).

Близькі типи: інтелектуальний та соціальний.

Протилежний тип: конвенційний[40].

Отже, для нашого дослідження ми обрали 4 методики: диференційно-діагностичний опитувальник Є. О. Клімова (ДДО); методика «Опитувальник

професійних переваг» (І частина модифікації тесту Голанда); діагностична методика «Професійна готовність» (А.П. Чернявська); методика «Мотивація навчання у ЗВО» (Т.І. Ільїна).

2.2. Результати емпіричного дослідження та розробка корекційної програми

До дослідження було залучено дві групи осіб. До першої групи увійшли 34 студенти та студентки Медичного інституту першого року навчання, з них 20 навчаються на спеціальності «Психологія» та 14 – на спеціальності «Медицина». Віковий діапазон респондентів складає 17-18 років.

Друга група складалась з 15 осіб. До неї увійшли студенти другого курсу факультету Психологія Чорноморського національного університету ім. Петра Могили.

Перейдемо до аналізу отриманих результатів.

Першою для дослідження був взятий «Диференціально-діагностичний опитувальник» (ДДО) Є.А.Клімова. За результатами тестування обох груп студентів, ми бачимо такі тенденції: Студенти першого курсу обох спеціальностей «Медицина» і «Психологія» мають в більшій мірі тип Людина Людина, що властиво для їх професійного напрямку. Останні ж показали схильність до таких типів: Людина художній образ та Людина Знакова система. Студенти другого курсу факультету психологія Порівну розділили між собою такі типи професій: Людина-Людина і Людина- Природа. Результати ми занесли до табл. 2.1 і табл. 2.2

Таблиця 2.1

Аналіз результатів за методикою Клімова ДДО студентів першого курсу

Характеристика	Кількість студентів(1 курс)
1. людина – природа;	0

2. людина – техніка;	0
3. людина – людина;	17
4. людина – знакова техніка, знаковий образ;	8
5. людина – художній образ.	9

Таблиця 2.2

Аналіз результатів за методикою Клімова ДДО студентів 2го курсу

Характеристика	Кількість студентів (2 курс)
1. людина – природа;	8
2. людина – техніка;	0
3. людина – людина;	7
4. людина – знакова техніка, знаковий образ;	0
5. людина – художній образ.	0

Можна зробити висновок, що більшість студентів мають співпадіння між інтересами та обраною професією, що є дуже важливо для їх подальшого навчання та розвитку в кар'єрі.

Результати методики «Професійна готовність» розподіляються по шкалам наступним чином. Шкала «Автономність» має такі показники: - високий – 22 особи (41%); - середній – 32 особи (59%); - низький – 0 осіб. Переважає середній показник автономності. Це свідчить про те, що більшість респондентів прагнуть бути самостійними, реалізовувати свої можливості та здібності, достатньо ініціативні, проте інколи можуть стикатись з труднощами, що пов'язані з недостатнім рівнем досвіду та вмінням виокремлювати свої цілі та зовнішні впливи.

Шкала «Інформованість»: - високий – 8 осіб (15%); - середній – 43 особи (80%); - низький – 3 особи (5%). 80% учасників дослідження мають середній показник за даною шкалою, що вказує на недостатню інформованість студентів про особливості майбутньої професії. Вони знають певні основи, проте для якісного процесу професійного самовизначення респондентам не вистачає більш предметного знання про особливості свого фаху, варіанти кар'єрних шляхів та навчальних можливостей.

Шкала «Прийняття рішень»: - високий – 21 осіб (39%); - середній – 32 особи (59%); - низький – 1 особи (2%). Більшість студентів у вибірці мають середні показники за шкалою. Це свідчить про те, що наявна недостатня сформованість навички обирати з декількох варіантів, приймати рішення в умовах невизначеності. У сучасному світі існує багато кар'єрних альтернатив навіть в межах однієї спеціальності. 56 Студенти стикаються з професійними виборами навіть під час навчання, обираючи в які теми заглиблюватись, де проходити практику та інше, тому важливо стимулювати розвиток даної навички.

Шкала «Планування»: - високий – 21 особа (39%); - середній – 32 особи (59%); - низький – 1 особа (2%). У даній вибірці середній показник є домінуючим. Під час навчання, формування кар'єрних цілей, початку

професійного шляху необхідно вміти планувати свою діяльність. Респонденти мають певні навички для цього, проте недостатньо розвинуті, що може ускладнити процес самовизначення. Шкала «Емоційне ставлення»: - високий – 24 осіб (44%); - середній – 28 особи (52%); - низький – 2 особи (4%).

Професійне самовизначення – це тривалий процес, пов'язаний з великою кількістю задач, сумнівів, ризиків та труднощів. Тому є важливим емоційне ставлення людини до всього процесу, залученість та зацікавленість в результаті.

У даній вибірці спостерігаємо майже однакову вираженість середнього та високого показників по шкалі «Емоційне ставлення», що свідчить про наявність певних переживань щодо професійного становлення у частини вибірки і велике зацікавлення та сподівання щодо процесу у іншій.

Задля комплексного розуміння результатів методики «Професійна готовність» наводимо порівняльний графік вираженості кожного з показників (рис. 2.1). Найбільш вираженим є показник «Автономність (А)» - 75%, що свідчить про прагнення студентів першого курсу брати відповідальність на себе та здійснювати незалежний вибір. Найнижчий показник має шкала «Інформованість (І)» - 58%, що вказує на недостатню обізнаність респондентами щодо особливостей обраної спеціальності, можливих кар'єрних перспектив, тому задля ефективного процесу самовизначення варто сприяти поглибленню знань студентів в даному напрямку.

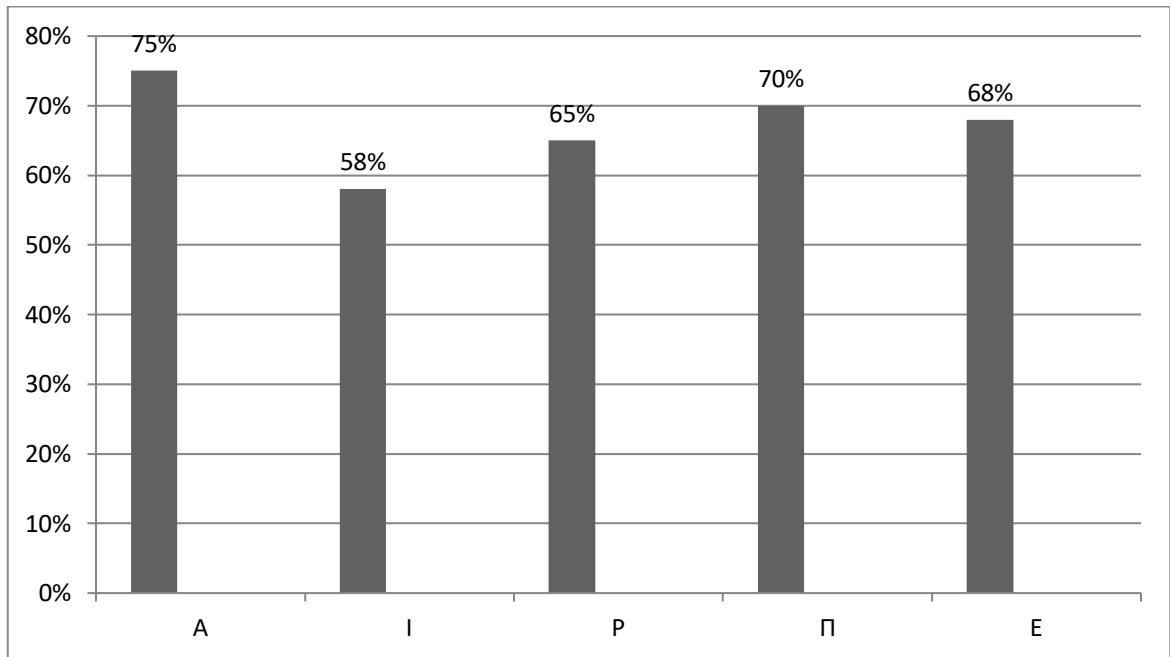

Рисунок 2.1. Показники методики «Професійна готовність»

Далі наводимо аналіз даних методики «Мотивація навчання у ЗВО». Методика «Мотивація навчання у ЗВО» складається з 50 питань, кожне з яких треба помітити знаком «+», якщо згодні, або знаком «-», якщо ні. Після підраховуються бали згідно з ключем та отримуються результати за трьома шкалами: здобуття знань, оволодіння професією та отримання диплому .

Середні показники прояву мотивів у вибірці виражені наступним чином: мотив набуття знань – на 64%, опанування професією – на 50%, отримання диплому – також на 50% (рис. 2.3).

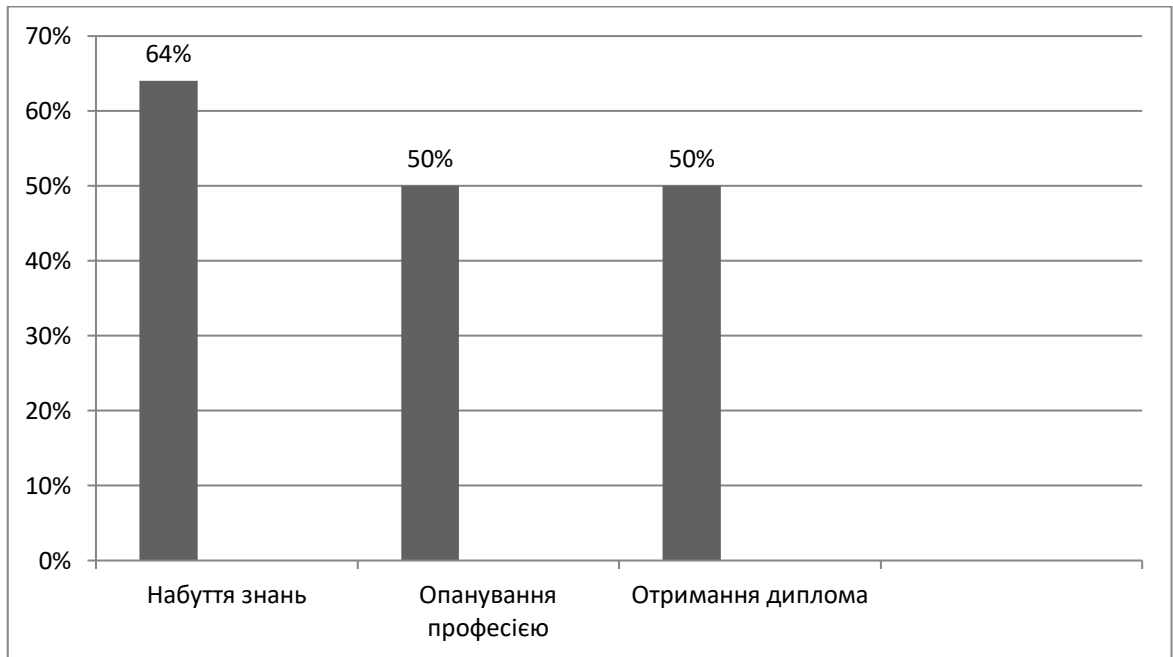

Рисунок 2.2. Співвідношення показників мотивації навчання у ЗВО

Відповідно до домінуючого мотиву дані нашого аналізу розподілились наступним чином (рис. 2.4): - мотив «Набуття знань» - 32 особи (61%); - мотив «Отримання диплому» - 15 осіб (28%); - мотив «Опанування професією» - 6 осіб (11%).

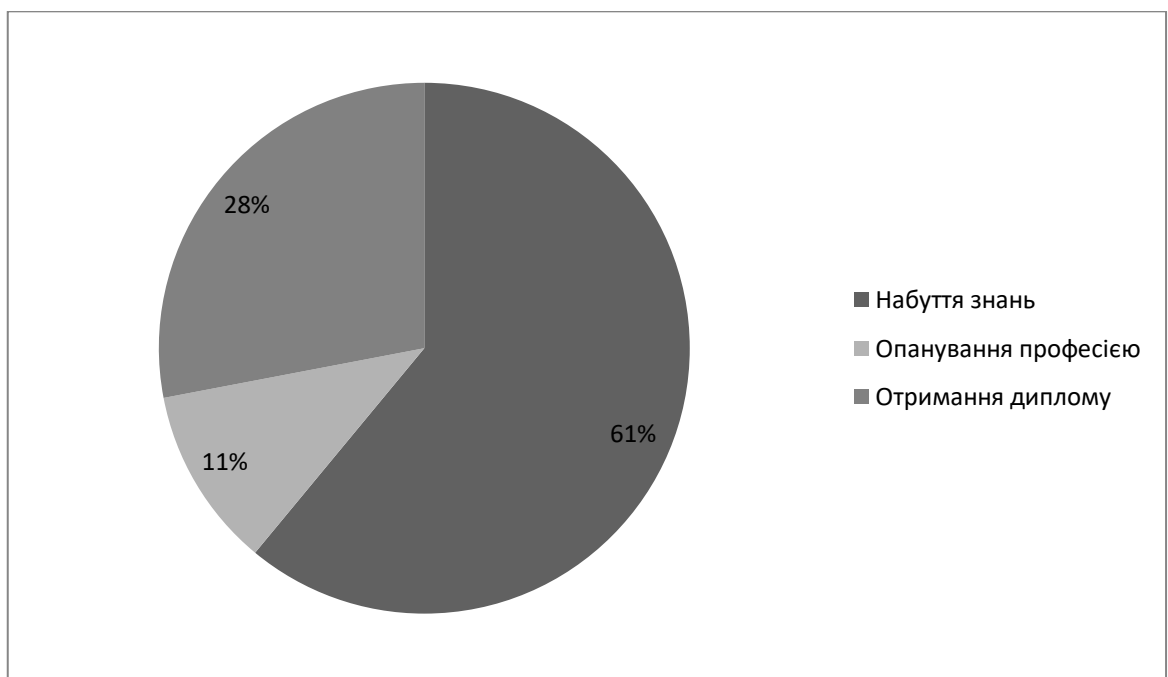

Рисунок 2.3. Співвідношення домінуючих мотивів навчання у ЗВО

Переважає більшість студентів у нашій вибірці (61%) домінуючим мотивом навчання у ЗВО має «набуття знань», в той час як найменш вираженим є мотив «опанування професією» (11%). Даний результат може свідчити про те, що більшість представників нашої вибірки зацікавлені у сфері знань обраної спеціальності, проте на даному етапі не мають провідним мотивом стати спеціалістом в конкретній професії. Це може бути пов'язано з недостатнім рівнем сформованості уявлень про професією та своє місце в ній. Відповідно до опитувальника «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК) маємо наступні показники (рис. 2.5): - високий – 9 осіб (17%); - середній – 45 осіб (83%); - низький – 0 осіб.

Таким чином більшості студентів притаманний середній рівень інтернальності, що свідчить про те, що особливості їх суб'єктивного контролю можуть змінюватись залежно від того чи сприймається ситуація як складна чи проста. Відповідно інколи людина може повністю відчувати відповідальність за свої дії та рішення, а інколи перекладати її на зовнішні обставини.

Наступною висвітлимо результати методики «Опитувальник професійних переваг» (I частина модифікації тесту Голанда).

У таблиці представлена кількість студентів, які за результатами методики потрапили до того чи іншого виду шкал. Всього їх виділяють шість: Реалістичний, Інтелектуальний, Соціальний, Конвенційний, Заповзятливий, Артистичний. Всі вони різняться між собою своєю характеристикою (див. пункт 2.1).

Типи	К-сть студентів 1го курсу	К-сть студентів 2гого
Реалістичний	9	1
Інтелектуальний	5	2
Соціальний	12	7

Конвенційний	4	4
Заповзятливий	3	1
Артистичний	2	0

2.3 Профорієнтаційні ігри та методи допомоги у професійному самовизначенні у періоді юнацького віку

Вибір професії - це особистісно значуща проблема, це вибір способу життя, шляхи розвитку, вибір долі, це тривалий, часто багаторічний процес активного особистісного самовизначення[72].

Головними характеристиками активізуючої профконсультаційної методики є такі:

- 1) цікавість, цікавість процедури методики для клієнтів; особиста значимість обговорюваних у методиці питань. Якщо питання і проблеми, що обговорюються, поки що не значущі для клієнтів, то для підвищення до них інтересу слід провести іншу методику (наприклад, зміцнити емоційно-довірчий контакт із клієнтом або розглянути інші, більш зрозумілі проблеми);
- 2) добровільність участі клієнтів у процедурі даної методики (як відомо, «насилено грати не змусиш», і тим насильно не активізуєш, оскільки є ризик викликати у клієнта прямо протилежні реакції);
- 3) двоплановість дії (як і в грі), що передбачає, одного боку, план реальних дій (реальні емоції, говірки, дії), а з іншого сторони, план вигаданих дій. Наприклад, профконсультант та клієнт у уяві можуть переміщатися за інших часів, дозволяти працювати з абстрактними образами тих чи інших «просторах» самовизначення тощо[39].

Зовні це може виглядати як звичайна розмова, але розмова людей, які розуміють, що вони говорять. Вважається навіть, що більше виражений такий

уявний план дії, тим більше можливостей для справжньої активізації, тоді як план дій обмежений конкретними (реальними) умовами і діям [37].

Методи активізації професійного самовизначення.

До власне активізуючих методів відносяться:

- Профорієнтаційні ігри з класом розраховані на реальні умови роботи у школі: багато ігор проводяться в рамках уроку; передбачають роботу з цілим класом; проводяться одним провідним; передбачають високу динаміку роботи; мають більш «скромний» ефект, ніж триваліші «терапевтичні» групи та консультації.
- Ігрові профорієнтаційні вправи (за процедурою близькі до терапевтичним вправам і розраховані працювати з підгрупою).
- Карткові профконсультаційні методики. Виділяються основні групи карткових методик: 1) інформаційно-пошукові системи – ПС («профес'янси», що зовні нагадують розкладання «пасьянсів», коли з спеціальних карток на столі вишиковуються образи найбільш привабливих професій); 2) ігрові карткові методики, призначені не для вибору професії, а для моделювання життєвого шляху, де клієнт, долаючи за спеціальними правилами різні ігрові «труднощі», що часто моделюють реальні труднощі життя, повинен досягти своїх життєвих та професійних цілей. При практичному впровадженні карткових консультаційних технологій виникає ціла низка труднощів: труднощі виготовлення карток; труднощі навчання (навчання непросте і розраховане на невелику групу майбутніх консультантів у 3-6 осіб, що за умов «ринку» виявилось «не рентабельно»); карткові методики зазвичай займають багато часу, від 40 хвилин до 2,5-3 годин (хоча в психотерапії та особистісному консультуванні часу на розгляд важливих життєвих проблем не шкодують, але у профорієнтації ще сильні стереотипи швидкої та легкої допомоги).

- Настільні карткові ігри (вони були розроблені з урахуванням інтересу підлітків до настільних ігор). Спочатку ці методики замислювалися як "домашній засіб", хоча досвід показав, що вони ефективні і при використанні їх профконсультантом (наприклад, у позаурочній роботі, на базі психологічного центру, у дитячому таборі) [34].

Бланкові карткові методики. Ідея – самостійне виготовлення учасниками карток та ігрових бланків, з наступною грою в карти та відображенням результатів гри у своїх бланках.

Активізують профорієнтаційні опитувальники. Це швидше «гра тести», оскільки головна мета – змусити замислитися про ті питання, які при їх обговоренні в режимі дискусії або в звичайній розмові здаються «нудними», в опитувальнику, що активізує, ці складні питання просто включені в діяльність із заповнення бланка. Досвід показав, що дані методики мають і деякий діагностичний ефект (частина таких методик забезпечені приблизними нормами, що є рідкістю традиційних профорієнтаційних опитувальників) [48].

Бланкові ігри із класом. Основна ідея таких методик – грати зі всім класом і з кожним окремо (психолог грає на дошці, а кожен присутній – на своєму бланку). Дані методики дозволяють моделювати деякі моральні аспекти таких «престижних» на сьогоднішній день. день професій, як бізнесмен, юрист тощо.

Ціннісно-сміслові опитувальники (головний акцент – на моральні аспекти професійного та особистісного самовизначення). Ці опитувальники містять деякі ігрові елементи, що дозволяють в формі, що інтригує торкатися тих питань, які на сьогоднішній день, в епоху орієнтації значної частини молоді на цінності масового суспільства та споживчого примітивізму, відкрито обговорювати просто ризиковано, може бути сприйнятий як «моралізаторство» [29].

Також нами було виділено основні стратегії організації профорієнтаційної допомоги.

Традиційно виділяють дві основні стратегії професійного самовизначення: діагностичну (діагностико-рекомендаційну) та розвиваючу. Але можна уявити і дещо диференційовані напрямки роботи, розбивши їх умовно на дві групи: допустимі підходи та неприпустимі небажані підходи[46].

Допустимі стратегії:

- тестологічна (стандартизовані випробування профпридатності);
- інформаційно-просвітницька (головна ідея – озброїти клієнта необхідною інформацією, а там він «сам розбереться»);
- раціоналістична. Передбачається, що професійний вибір та взагалі самовизначення можна «раціонально прорахувати». Найбільш популярні зараз розробка та використання комп'ютерних методів при прийнятті рішення, що цілком обґрунтовано за умови розгляду комп'ютера тільки як допоміжний засіб;
- «глибинна», психоаналітична стратегія, заснована на виявленні «внутрішніх» прагнень самовизначається людини та напрямок цих прагнень у позитивне русло (на сублимацію тощо);
- «гуманістична-психотерапевтична», заснована на поважному ставленні до унікальності і цілісності людини, що самовизначається. Гуманістичні психологи «недооцінюють роль соціуму у формуванні особистості» (за Б. В. Зейгарником), хоча самовизначається людина саме в просторі суспільства та культури;
- організаційно-управлінська. В основі – реально працююча система профорієнтації, яка передбачає взаємодію найрізноманітніших соціальних інститутів: школи, психологічних центрів, громадських організацій, підприємств, навчальних закладів тощо, що, звичайно ж, полегшує роботу конкретного профконсультанта. Передбачає жорсткий контроль, який часто здійснюється некомпетентними особами;

- «часткові послуги», що передбачають обмежену допомогу, наприклад, лише профдіагностика або лише профінформування, або допомога в ухваленні рішення. Багато профконсультантів вимушено працюють у режимі «часткових послуг», оскільки завжди можливо надати повноцінну допомогу;

- ідеологічна (виховна, світоглядна). В основі - припущення про те, що на життєві вибори дуже впливають панівні у суспільстві ідеї;

- "примусова". Подібна стратегія — для особливих випадків (при виборі роду військ для призовника, під час розподілу робіт серед ув'язнених). У ряді випадків це вибір професії та місця роботи, які явно не відповідають високій кваліфікації безробітного в умовах розвалу виробництва. На перший план виходить допомога у набутті сенсу навіть у разі непривабливого вибору;

- активізуюча стратегія, в основі якої лежить реальна взаємодія з клієнтом та виведення його на рівень суб'єкта побудови своєї життя. Важливою умовою такої стратегії є активна, творча позиція самого профконсультанта, оскільки клієнт і консультант фактично утворюють єдину систему і в якомусь сенсі прагнуть стати єдиним суб'єктом вирішення профконсультаційної проблеми.

Небажані стратегії:

- стратегія "обману". У консультаційній практиці нерідко виникає проблема, кого «обманювати» – клієнта чи замовника? Якщо вдається переконати (або «просвітити») замовника чи адміністратора, краще робити все так, як підказує совість та кваліфікація, а у звітах рапортувати, що робота виконана «як належить». Досвід показує, що за певної навички це цілком досяжно;

- стратегії «самообману». Тут психолог надає неповноцінну допомога чи просто «маніпулює» клієнтом (іноді навіть розуміє це), але знаходить виправдання такий роботі. Часто основою такого виправдання

є «Повне задоволення» клієнтів, які несуть психологу-маніпулятору квіти, захоплено розповідають про нього своїм знайомим тощо[36].

Можна виділити варіанти «самообману»:

- директивне консультування, коли психолог легко зачаровує клієнта, створює атмосферу беззастережної довіри та буквально «в'є з нього мотузки». При цьому сам клієнт часто буває в захваті від того, що працює з таким знаючим та приємним фахівцем;
- гра у «терапію». Наприклад, підлітка у центрі профорієнтації відразу ж відправили до психотерапевтичної групи, на занятті у групі підліток заявляє: «Взагалі було цікаво, але я як прийшов зі своєю профорієнтаційною проблемою, так і пішов з нею». Але в цілому підліток задоволений, і консультантові складно дорікнути непрофесіоналізму;
- «деструктивно-рекомендаційна» виявляється у прагненні змінювати долі людей» і часто самостверджуватись таким чином самому (характерно для початківців профконсультантів);
- "Адаптивно-маніпулятивна". Головна проблема: як консультанту не дозволяти маніпулювати самим собою. Наприклад, коли клієнт вирішив, що якийсь вибір явно невдалий, і буквально нав'язують його психологу (очікуючи підтвердження власної правоти та одночасно перенесення відповідальності на консультанта, якщо він «погодиться» з клієнтом) [65].

Типові проблеми старшого підліткового віку досить ефективно вирішуються лише на рівні «тут і зараз», тобто. шляхом аналізу, більш об'ємного розгляду, відображення, усвідомлення ситуацій, що складаються зараз у реальному житті, або безпосередньо у процесі індивідуальної консультації чи групового тренінгу. В результаті групової роботи знижуються тривога, напруга щодо інших людей, виникає краще розуміння себе, інших, покращується вміння реалізувати свої потреби у близьких стосунках. Мною були використані такі вправи авторства А.К. Лукіної: Тимчасова транспектива.

Метою цієї вправи є допомога клієнту в осмисленні його життя, побудові тимчасової перспективи, плануванні життя. Найчастіше для побудови тимчасової трансспективи застосовуються процедури «Коли часу» та «Лінія життя», описані в роботах А. Кроніка та Є.Головахи. Невелике вступне слово ведучого присвячене осмисленню понять час, подія, зв'язку та взаємного впливу різних подій на загальний хід життя. Після цього учасників тренінгу просять уявити собі своє життя, подумати про своє розуміння часу та зобразити у вигляді кіл минуле, сьогодення та майбутнє. Жодних додаткових інструкцій не дається. Учасникам пропонується самим подивитися на свої малюнки, оцінити співвідношення (за площею, розташуванням, зв'язністю) уявлень про час і записати ці роздуми у свої зошити. 26 Після цього учасникам пропонується представити все своє життя, від народження до смерті, і виділити з нього 5 найважливіших подій, неважливо, з минулого, сьогодення чи майбутнього[62].

Цю обставину потрібно повторити кілька разів, тому що в учасників часто бувають питання, пов'язані з майбутнім (як про нього писати, адже воно ще не сталося?). Друге, що треба наголосити – необов'язковість дотримання послідовності подій – як згадалося (представилося) – так і писати. Записувати події потрібно в стовпчик, одна під одною, залишаючи праворуч близько 5 см для подальшого аналізу. Важливо ще сказати, що пишуть це приватники для себе, ніхто їх записів не читатиме, тому можна бути щирим. Якщо все ж таки якась подія дуже неприємна або соромна для автора, то її можна зашифрувати. Через 3-5 хвилин ведучий каже: «Уявили? Записали? А тепер напружіться ще раз і представте (згадайте) ще 5 подій і запишіть їх нижче в стовпчик. Після 3-5-хвилинної роботи учасникам пропонується записати ще стільки подій, скільки вони зможуть уявити та дається час для виконання цього завдання. Після цього учасниками пропонується праворуч від подій зробити 4 вузькі стовпці для аналізу власного життя. У першому стовпці учасникам пропонується оцінити віддаленість кожної події від сьогодення: записати зі

знаком «+n» події майбутнього, де n – кількість років через яку ця подія відбудеться, та «-n» – події минулого, де n – скільки років тому ця подія сталося. Врахувавши арифметичну суму всіх подій, ми можемо визначити «психологічний вік» автора, орієнтацію його на минуле чи майбутнє. У другому стовпці учасникам пропонується оцінити «якість» цих подій для себе – від +5 до -5, де +5 – це дуже радісна, приємна подія, а -5 найнеприємніша подія в житті людини. Підрахувавши 27 арифметичну суму, ми також можемо визначити рівень оптимізму учасника. У третьому стовпці учасників просять буквою відзначити причину чи джерело події: Я – це якщо причина події – власні дії учасника, Д-інші люди, та С – випадок. Так можна визначити переважний локус контролю. І, нарешті, в останньому стовпці можна проаналізувати зміст подій: Р-робота, професія, Л – особисте життя, С.- сім'я. У однієї події може бути кілька позначень. Таким чином, можна визначити, в яких саме сферах протікає основне життя людини[54].

Ця вправа дозволяє учасникам замислитися про своє життя, свою відповідальність за життя, про необхідність її планування. Ігрова процедура «Епітафія» Це групова методика, призначена для того, щоб учасники процедури задумалися про життя, про найважливіші події в ньому і т.д. Віковий діапазон гри – практично не обмежений – від 14 до 40 років. Оптимальна кількість учасників – 10 – 15 осіб. Якщо це цілий клас, то краще, щоб діти розбилися на пари, і кожна пара грала, як одна людина. Цю методику можна розглядати як проектну, що дозволяє з'ясувати групові уявлення про майбутнє, про ставлення до світу, про переважаючі цінності у свідомості учасників. Гра починається з вступного слова ведучого: «Уявіть собі, що ви приїхали до чужої країни, до незнайомого міста, і, гуляючи ним. Випадково забрели на цвинтар. Ви гуляєте ним. Читаєте написи на могилах: Іванова Марфа. Народилася у 1900, померла у 1980, прожила 80 років. Никифоров Степан. Народився у 1920, помер у 1945, прожив 100 років. Васильєва Марина. Народилася 1910, померла 2000р. Прожила 30 років»..(можна назвати ще цифри, головне, щоб кількість

«прожитих років» не дорівнювала арифметичній різниці). 28 Після цього ведучий звертається до слухачів: Ви не помітили нічого дивного? Ну звісно, розбіжність дат. А давайте подумаємо чому це може бути? Помилка каменотеса? - Ні. Тоді що?" Учасники висловлюють різні думки, їх обговорюють. Ведучий повинен підвести приватників до того, що на цьому чарівному цвинтарі кількість прожитих років вимірюється кількістю добрих, корисних справ, вчинених людиною за життя, тим, наскільки він прожив повноцінне життя. Далі висловлюється пропозиція: "Давайте придумаємо життя людини у цьому чарівному місті". Можна з учасниками відразу обговорити різні варіанти: або вигадуємо до певного «фізичного» віку, або до певного віку на «чарівному цвинтарі», або вигадуємо, як вийде. Учасники сідають у коло.

Перший учасник вигадує вихідні дані – вік, стать, склад сім'ї, місце роботи батьків, інтереси, захоплення дитини. Як навчається (якщо школяр) тощо, наскільки вистачить фантазії. Кожен наступний учасник вигадує подію у житті героя, дотримуючись наступних правил: інтервал між подіями (принаймні до 30 років) не повинен перевищувати 3 роки, і події мають бути логічно пов'язані один з одним. Гра продовжується стільки кіл, скільки потрібно, щоб виконати початкову домовленість (до смерті героя). А потім відбувається обговорення. Перше питання – скільки років на цьому чарівному цвинтарі ми дали б нашому герою? Відповідь кожен пише у себе на листку, потім ця цифра називається вголос. Авторів змий «короткого» і «тривалого» життя просять пояснити свої міркування, потім висловлюються всі охочі. Як правило, з першого разу не вдається вигадати досить насичене життя, часто хлопці просять зіграти в цю гру ще раз, щоб вийшло краще, але і це мало допомагає. Гра дозволяє зрозуміти ставлення хлопців до їх майбутнього, професійної діяльності, до сім'ї, батьків, цінностей тощо. Обговорення гри дозволяє хлопцям зрозуміти роль різних подій у житті та їх вплив на майбутнє. Гра може бути джерелом інформації для розробки програми професійного консультування з урахуванням виявлених проблем, потреб та уявлень.

Висновки до другого розділу

До дослідження було залучено дві групи осіб. До першої групи увійшли 34 студенти та студентки Медичного інституту першого року навчання, з них 20 навчаються на спеціальності «Психологія» та 14 – на спеціальності «Медицина». Віковий діапазон респондентів складає 17-18 років.

Друга група складалась з 15 осіб. До неї увійшли студенти другого курсу факультету Психологія Чорноморського національного університету ім. Петра Могили.

Ми спланували та провели емпіричне дослідження. Було використано чотири методик: диференційно-діагностичний опитувальник Є. О. Клімова (ДДО); методика «Опитувальник професійних переваг» (І частина модифікації тесту Голланда).- діагностична методика «Професійна готовність» (А.П. Чернявська); - методика «Мотивація навчання у ЗВО» (Т.І. Ільїна).

Було виявлено зв'язок між автономністю, здатністю до прийняття рішень, вмінням планувати, інформованістю та сформованістю професійної ідентичності, що є частковим підтвердженням поставленої гіпотези. Також ми виявили, що більшість показників мають середню ступінь вираженості, але найменш вираженим є показник операційно-діяльнісного компоненту самовизначення – інформованість студентів.

Отже сформувавши вибірку та визначившись з основними методами емпіричного дослідження, ми провели якісний та кількісний аналіз отриманих емпіричних даних, а також надали комплексну інтерпретацію виявленим тенденціям.

ВИСНОВКИ

У даній роботі представлено теоретико-емпіричний розгляд особистісного самовизначення у юнацькому віці. Розкрито сутність досліджуваного феномену та його складових компонентів: емоційного, когнітивного, ціннісного та конативного. Розроблено діагностичний інструментарій та корекційну програму у вигляді тренінгових занять. Відповідно до завдань дослідження, ми можемо сформулювати наступні висновки:

1. Аналіз зарубіжної та вітчизняної теорії і практики з проблеми особистісного самовизначення показує, що особистісне самовизначення є процесом багатограним і протікає протягом усього життя, пов'язаний із формуванням внутрішньої позиції дорослої людини, з усвідомленням себе як члена суспільства, з необхідністю вирішувати проблеми свого майбутнього, усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших якостей. Особистісне самовизначення як явище виникає на межі підліткового та раннього юнацького віку. Включає активне визначення своєї позиції щодо суспільно виробленої системи цінностей, визначення на цій основі сенсу свого власного існування, набуття своєї ціннісно-сміслової єдності та її реалізації. Також особистісне самовизначення лежить в основі процесу життєвого самовизначення, воно детермінує розвиток усіх інших видів самовизначення (соціального, професійного, сімейного, релігійного та ін.)

Це тривалий процес, результатом якого є нова позиція людини – прийняття дорослості, прийняття себе, усвідомлення своєї ролі в соціальному житті, почуття особистої значущості, розвинена самостійність, реалістична картина світу. Нажаль, не всі юнаки і дівчата досягають особистісної зрілості в проживанні юності, що виражається в незрілій позиції, відсутності власних норм і правил життя, зайвої прихильності, залежності від батьків, нечіткої картини майбутнього, відсутності самостійності.

Виходячи з вищесказаного, найважливішим психологічним процесом юнацького віку, в результаті особистісного самовизначення, є – становлення

самосвідомості і стійкого образу своєї особистості, свого «Я», а головним психологічним придбанням ранньої юності – відкриття свого внутрішнього світу в його індивідуальній цілісності і унікальності. Юнаки і дівчата усвідомлюють себе як неповторних, не схожих на інших особистостей, з власним світом думок, почуттів і переживань, з власними поглядами й оцінками. Переживання власної унікальності призводить до відкриття самотності, усвідомлення своєї особливості поєднується з інтересом до себе, з прагненням до самопізнання.

2. Ми здійснили теоретичний аналіз літератури стосовно проблеми професійного самовизначення особистості побачили, що це тривалий процес, протягом якого особистість визначає власні особливості, здібності та можливості, що співвідносяться з обраною професійною сферою, вимогами даної професії та суспільства. На підставі результатів даного порівняльного аналізу людина визначає для себе пріоритетні цілі та завдання, етапи їх досягнень, і таким чином формує свою життєву професійну перспективу. При цьому вирішення завдання професійного самовизначення проходить через вирішення протиріч між бажаннями та здібностями особистості та вимогами професійної сфери та очікуваннями суспільства.

Юнацьке самовизначення як життєво важливий, аналізують як життєво важливий вибір такі автори як Е.А. Клімов, Н.С. Пряжників, Є.М. Борисова, Е.Ф. Зеєр, Е.Е. Симанюк та ін.

Аналіз низки досліджень (Л.І. Божович; Е.І. Головаха; В.І. Слободчиков, Н.А. Ісаєва; І.С. Кон) показав, що процес навчання у вузі надає особливий характер змісту, структурі та динаміці професійного самовизначення. Зокрема, як значиму особливість можна виділити протиріччя між готовністю до професійного самовизначення та непевненістю у своїй здатності зробити правильний вибір. У роботах Е.Ф. Зеєр, Е.Е. Симанюк, Є.А. Клімова, І.І. Юматової наголошується, що процес професійного самовизначення студентів ускладнює кризу професійного вибору та актуалізує необхідність його корекції[20].

Теоретичний аналіз особливостей професійного самовизначення студентів дозволяє виділити три типи професійного самовизначення у ВНЗ:

- діяльнісно-орієнтований («цікава робота»),
- навчально-орієнтований («пізнання»)
- та особистісно-орієнтований («любов», «дружба»).

3. Під час проведення експериментального дослідження було використано наступні емпіричні методи: тестування, констатуючий експеримент та корекційна робота (формуючий експеримент), методи обробки даних (узагальнення та систематизація якісних і кількісних даних емпіричного дослідження), метод математичної статистики (оцінка розбіжностей експериментальних даних (критерія Стюдента). На першому етапі відповідно до теми і мети експериментального дослідження було складено наступний психодіагностичний комплекс методик: Методика М. Куна і Т. Макпартленда «Хто Я?», Опитувальник Б.І. Додонова по вивченню емоційної спрямованості особистості, Тест на визначення типу особистості по типології Майєрс – Бріггс (типологічний індикатор MBTI), Тест сенсожиттєвих орієнтацій Д. Леонтьєва (СЖО), Тест на діагностику соціально-психологічних установок особистості (О.Ф. Потьомкіна).

Дослідницько-експериментальна робота проводилася на базі ДНЗ «Миколаївське вище професійне училище технологій та дизайну». Вибірку дослідження склали 72 учня (36 хлопців, 36 дівчат), віком 16-19 років. Дане експериментальне дослідження складалося з двох частин: констатувального експерименту і проведення психологічної корекції. Відповідно до отриманих результатів із загальної вибірки 72 людини було обрано контрольну та експериментальну групи у кількості по 15 чоловік. На наступному етапі нашого дослідження було розроблено корекційну програму у форматі тренінгів особистісного самовизначення.

4. Експериментально вивчити особливості особистісного самовизначення в юнацькому віці.

Було проведено аналіз сформованості компонентів особистісного самовизначення з метою визначення вихідного рівня особистісного самовизначення за методикою М. Куна і Т. Макпартленда «Хто Я?». Проаналізовано наступні ідентифікаційні характеристики: самооцінка ідентичності, особливості статевої ідентичності, прояви рефлексії, тимчасовий аспект ідентичності, співвідношення соціальних ролей та індивідуальних характеристик ідентичності, рівень диференційованості ідентичності. Дослідження показало невисокий рівень усвідомлення та прийняття своєї унікальності, уявлень про самого себе, а також постановку цілей на майбутнє і визначення способів їх досягнення, виявлено наявність побоювань у зв'язку з саморозкриттям та майбутнім, що не сприяє гармонічному формуванню особистісного самовизначення у юнацькому віці і потребує подальшої корекції. Також досліджено емоційний компонент за методикою «Визначення загальної емоційної спрямованості особистості» Б.І. Додонова і виявлено провідні емоційні спрямованості: комунікативні, романтичні та гедоністичні. Встановлено різницю в сприйнятті інформації та прийнятті рішень респондентів з метою створення ефективної корекційної програми за допомогою тесту на визначення типу особистості по типології Майерс – Бріггс. Результати показали, що в групу досліджених майже порівно входять представники кожного типу: сенсорики-раціонали, інтуїти-логіки, сенсорики-іраціонали, інтуїти-етики. Дослідження сенсожиттєвих орієнтацій за методикою О.М. Леонтьєва виявило індивідуальну ціннісну ієрархію у кожного з респондентів: складно надавати життю осмисленість, плани на майбутнє не підкріплені особистою відповідальністю, неможливість особистого контролю над власним життям. Діагностика соціально-психологічних установок особистості за методикою О.Ф. Потьомкіної виявила найбільші показники за шкалам егоїзм, результат, влада і гроші. Найменше – альтруїзм і праця. Праця для більшості респондентів не приносить ні задоволення, ні радості. Вони зосереджені на собі та своїх особистих інтересах, віддають перевагу іншим заняттям більше, ніж трудитися на благо суспільства.

Таким чином, за допомогою психодіагностичного комплексу методик було досліджено емоційний, когнітивний, ціннісний та конативний компоненти особистісного самовизначення в якості векторів, у яких реалізується особистість, що дало змогу перейти до створення та апробації корекційної програми.

5. Нами були розроблені рекомендації і виділені методи професійного самовизначення, що мають допомогти юнакам у важливому етапі їх росту, виборі професії. Методи активізації професійного самовизначення.

До власне активізуючих методів відносяться:

- Профорієнтаційні ігри з класом розраховані на реальні умови роботи у школі: багато ігор проводяться в рамках уроку; передбачають роботу з цілим класом; проводяться одним провідним; передбачають високу динаміку роботи; мають більш «скромний» ефект, ніж триваліші «терапевтичні» групи та консультації.
- Ігрові профорієнтаційні вправи (за процедурою близькі до терапевтичним вправам і розраховані працювати з підгрупою).
- Карткові профконсультаційні методики. Виділяються основні групи карткових методик: 1) інформаційно-пошукові системи – ПС («профес'янси», що зовні нагадують розкладання «пасьянсів», коли з спеціальних карток на столі вишиковуються образи найбільш привабливих професій); 2) ігрові карткові методики, призначені не для вибору професії, а для моделювання життєвого шляху, де клієнт, долаючи за спеціальними правилами різні ігрові «труднощі», що часто моделюють реальні труднощі життя, повинен досягти своїх життєвих та професійних цілей. При практичному впровадженні карткових консультаційних технологій виникає ціла низка труднощів: труднощі виготовлення карток; труднощі навчання (навчання непросте і розраховане на невелику групу майбутніх консультантів у 3-6 осіб, що за умов «ринку» виявилось «не рентабельно»); карткові методики зазвичай займають багато часу, від 40

хвилин до 2,5-3 годин (хоча в психотерапії та особистісному консультуванні часу на розгляд важливих життєвих проблем не шкодують, але у профорієнтації ще сильні стереотипи швидкої та легкої допомоги).

- Настільні карткові ігри (вони були розроблені з урахуванням інтересу підлітків до настільних ігор). Спочатку ці методики замислювалися як "домашній засіб", хоча досвід показав, що вони ефективні і при використанні їх профконсультантом (наприклад, у позаурочній роботі, на базі психологічного центру, у дитячому таборі)

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология: учеб. пособие для студентов вузов, М.: Академ. проект, 2017. 699 с.
2. Абрамова, Г.С. Возрастная психология: учеб. Пособие, 6-е изд. Москва: Академ. проект : Альма Матер, 2018. 702 с.
3. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. Москва: Мысль, 2016. 229 с.
4. Адлер А. Индивидуальная психология. История зарубежной психологии. Москва: Издательство МГУ, 2015. 245 с.
5. Азбель А. А. Особенности формирования статусов профессиональной идентичности старшеклассников: дисс. канд. псих. наук: 19.00.07. СПб., 2017. 219 с.
6. Аксенова Н. М. Личностные характеристики эго-идентичности как фактор профессионального самоопределения студентов в вузе: дисс. канд. псих. наук. Кемерово, 2016. 137 с.
7. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. М.: Наука, 1977. 380 с.
8. Андреева Н. С. Социально-психологические особенности профессионального самоопределения выпускников вузов психологических специальностей в современных условиях: дисс. канд. псих. наук. М., 2019. 196 с.
9. Андрухів О. Модель стратегії професійного самовизначення учнівської молоді. *Педагогіка і психологія проф. освіти*. 2018, № 1. С. 128 – 135.
10. Аристотель и античная литература. Москва: Мысль, 2014. 233 с.
11. Арутюнова Н. Д. Теория метафоры. Москва: Прогресс. 1990. 114 с.
12. Арцишевська О. Сутнісний аналіз самовизначення людини. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філософські науки. 2019. № 11. С. 9–12.

13. Арцишевська О.Р. У пошуках себе (механізми самовизначення людини) *Науковий вісник СНУ імені Лесі Українки. Серія: Філософські науки.* 2017. № 15 (240). С. 4-9.
14. Арцишевський Р.А. Роль самосвідомості у становленні соціального суб'єкта. *Соціальні студії.* Луцьк: ІСН, 2019. №1. С. 2-9.
15. Асмолов А.Г. Психология личности. Москва: МГУ, 1990. 367 с.
16. Баркер Ф. Использование метафор в психотерапии. Воронеж: Модек, 2019. 223 с.
17. Батраченко І.Г., Каньоса Н.Г. Метафора та її семіотичний контекст у екологічній психології. *Метафора та її семіотичний контекст : Матеріали науково-практичного семінару: тези доповідей.* Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С 82-88 .
18. Бихмухаметова Н.З. Социально-психологические аспекты использования метафоры в психодиагностике и психокоррекции личности и группы. Автореф. дис. канд. психол. наук. Ярославль, 2018. 21 с.
19. Боднар А. Я. Особливості професійного самовизначення особистості на етапі навчання у ВНЗ. *Наукові записки.* 2015. №59. С. 49–55.
20. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе. *Вопросы психологии.* 2017. №4. С. 23–36.
21. Божович Л. И. Проблеми формування особистості. Воронеж: Інститут практичної психології, 2020. С. 213.
22. Божович Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе. *Вопросы психологии.* 2018, №4. С. 23-34.
23. Болотова, А. К., Молчанова, О. Н. Психология развития и возрастная психология [Текст]: учеб. пособие. Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». Москва: Изд. дом Высшей школы экономики. 2015. 526 с.
24. Бондаренко О.Ф. Психологічна допомога особистості: Навч. посіб. для студ. ст. курсів психол. фак. та від-нь ун-тів. Харків: Фоліо, 1996. 237 с.
25. Борисова Е. М. Индивидуальность и профессия . Педагогика и психология. 2019. №1. С. 80.

- 26.Боришевський М. Самосвідомість як фактор психічного розвитку особистості . *Психологія і суспільство: український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис* / Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль, 2016. № 4 (38). С.
- 27.Валитова Е. Ю. Проблемы профессионального самоопределения студентов в техническом университете. *Вестник ТГПУ*. 2014, №4. С. 157–162.
- 28.Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2019. 1728 с.
- 29.Вітковська О. І. Психологічні умови професійного самовизначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультації : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. К., 2015. - 221 с.
- 30.Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
- 31.Єгунов М. В. Ідентичність як атрибут людини і суспільства : дис. канд. філос. наук : 09.00.03. Київ, 2015. 184 с.
- 32.Жерноклеєв І. В. Педагогічні умови забезпечення професійного самовизначення учнів основної школи на уроках трудового навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Тернопіль, 2019. 212 с.
- 33.Жуковская Т. В. Стимулирование профессионального самоопределения студентов в вузе: дис. канд. пед. наук : 13.00.08. Москва, 2018. 170 с.
- 34.Зеер Э. Ф. Психология профессий. Москва: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2019. 336 с.
- 35.Зеер Э. Ф. Психология профессий: Учебное пособие для студентов вузов. М.: Академический Проект; Екатеринбург Деловая книга, 2019. 336 с.
- 36.Зенина Н. В. Профессиональное самоопределение: сущность и компоненты. *Вестник МФЮА*. 2015. №4. С. 210–213.
- 37.Ильин Е. П. Мотивация и мотивы . СПб.: Питер, 2016. 508 с.

38. Карнозова Л. М. Самоопределение профессионала в проблемной ситуации. Вопросы психологии. 2016. №6. С. 75–82.
39. Климов Е. А. Психолого-педагогические проблемы профессиональной консультации / Е. А. Климов. М.: Знание, 1983. 96 с.
40. Коваль К. О. Розвиток «soft skills» у студентів один з важливих чинників працевлаштування . Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2015. №2. С. 162–167.
41. Коджаспирова Г. М. Словарь по педагогике . Ростов-на-Дону: Издательский центр «МарТ», 2019. 448 с.
42. Кондаков И. М. Методологические основания зарубежных теорий профессионального развития . Вопросы психологии. 2017. №5. С. 158–164.
43. Коноплянский Д. А. Формирование профессионального самоопределения старших школьников в условиях личностно ориентированного образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Кемерово, 2018. 293 с.
44. Корбутяк В.І. Методологія системного підходу та наукових досліджень: навч. посіб. Рівне: НУВГП, 2010. 176 с.
45. Корнєв М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія. К.: АТ «Київська книжкова фабрика», 2015. 304 с.
46. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. К.: Кондор, 2015. 206 с.
47. Кудрявцев Т. В. Психологический анализ динамики профессионального самоопределения личности. Вопросы психологии. 2016. № 3. С. 51-59.
48. Куровская С.Н. Социально-педагогические основы профориентации : пособие. Гродно : ГрГУ, 2016. 321 с.
49. Кухарчук А. М. Профессиональное самоопределение учащихся. Минск: Народная асвета, 2017. 128 с. 93
50. Марцин В.С. Основи наукових досліджень: навч. посіб. Л.: Ромус-Поліграф, 2020. 128 с.

51. Маслоу А. Мотивация и личность . Спб: Питер, 2015. 352 с.
52. Митина Л. М. Психологическое сопровождение выбора профессии. Москва: Изд-во МПСИ: Флинта, 2016. 184 с.
53. Мищенко Т. В. Соотношение понятий профессиональное самосознание, профессиональное самоопределение, профессиональная идентичность. Изд-во МАПН. 2019. №2. С. 141–145.
54. Мілютіна К.Л. Теорія та практика психологічного тренінгу. К.: МАУП, 2015. 188 с.
55. Побірченко Н.А. Формування особистісної готовності учнів загальноосвітньої школи до підприємницької діяльності.: Дис. докт. психол. наук . Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. К., 2016. 456 с.
56. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. / за ред. А.Є. Конверського. К.: Центр учбової літератури, 2019. 352 с.
57. Палеха Ю.І. Основи науково-дослідної роботи: навч. посіб. К.: Ліра-К, 2013. 336 с.
58. Петров И. П. Рефлексивный механизм психологической готовности личности к самоопределению: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук. Улан-Уде, 2018. – 23 с.
59. Піддячий М. І. Організаційно-педагогічні умови підготовки старшокласників до професійного самовизначення у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах: дис. ... канд. пед. наук : 13.00. К., 2017. - 292 с.
60. Подшивайлова Л.І. Вступ до спеціальності: психологія. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Кам'янецьПодільський : ПП Буйницький, 2015. 320 с.
61. Пророк Н. В. Психологічні особливості особистісно-професійного саморозвитку практичного психолога. *Проблеми сучасної психології* :

Збірник наукових праць К-ПНУ ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ. 2019. №14. С. 655-665.

- 62.Пряжников Н. С. Психология труда и человеческого достоинства. Москва, 2017. 480 с.
- 63.Пряжникова Е. Ю. Профорентация: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений . Москва: Издательский центр «Академия», 2016. 496 с.
- 64.Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. К. : Вища школа, 2019. 215 с.
- 65.Саари С. Опосредование стрессовых факторов через внутри личностные факторы . Психология личности и образ жизни. 2016. №4. С. 59–62.
- 66.Самолова А. Г. Особливості формування професійної свідомості майбутніх психологів. Автореф. дис. ... канд. психол. наук, Запоріжжя, 2019. 19 с.
- 67.Семиченко В. А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. К.: Миллениум, 2017. 521 с.
- 68.Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності: навч. посіб. К. : Вища школа, 2016.335 с.
- 69.Слободчиков В. И. Психология развития человека. М: Школьная Пресса, 2015. 416 с.
- 70.Становських З. Л. Рефлексивні компонента професійного самовизначення старшокласників : дис. ... канд. псих, наук : 19.00.07 К., 2016. 271 с.
- 71.Ткаченко С. О. Взаємозв'язок мотиваційної спрямованості із смисло-життєвими орієнтаціями та бажанням схвалення у осіб юнацького віку / Ткаченко С. О. Київ, 2019. 94 с.
- 72.Туляєв В.В. Організаційно-педагогічні умови підготовки старшокласників до професійного самовизначення у спеціалізованих загальноосвітніх навчальних закладах художнього профілю : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук : 13.00.07. К , 2018. 18 с.

73. Угарова М. Г. Профессиональное самоопределение студентов педагогического вуза: дис. канд. пед. наук: 19.00.07. Ярославль, 2014. 240 с.
74. Циба Н. В. Професійне самовизначення та феномен професійної деформації психологів. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна"*. 2019. №2. С. 145-149.
75. Чернявская А. П. Психологическое консультирование по профессиональной ориентации . А. П. Чернявская. М.: Владос-Пресс, 2016. 342 с.
76. Чистякова С. Н. Профессиональная профориентация школьников: организация и управление. Москва, 2015. 157 с.
77. Шавалиева И. Ш. Особенности профессионально-значимых качеств личности студентов с разным уровнем удовлетворенности избранной психологической специальностью: дисс. канд. псих. Наук. СПб., 2015. 165 с.
78. Шатілова О. С. Західні теорії кар'єрного розвитку. Теорія і практика сучасної психології. 2019. №4. С. 151–158.
79. Шейко В.М. Організація та методологія дослідницької діяльності: підручн. К.: Знання, 2017. 310 с.
80. Ширяева Н. В. Специфика профессионального самоопределения студенчества технических вузов в условиях современного российского общества : автореф. дисс. канд. соц. наук. Ростов-на-Дону, 2015. 32 с.
81. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность и память: опыт генетической реконструкции. Мир психологии. 2019. №1. С. 64–78.
82. Юматова И. И. Динамика профессионального самоопределения студентов: дис. канд. пед. наук: 19.00.07. 2018. 148 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Диференційовано-діагностичний опитувальник інтересів – ДДО (за Є. Клімовим)

- 1а. Доглядати за тваринами 1б. Обслуговувати машини, прилади
- 2а. Допомогати хворим людям, лікувати їх
- 2б. Складати таблиці, схеми, графіки, програми для комп'ютерів
- 3а. Стежити за якістю виготовлення книжкових ілюстрацій, плакатів
- 3б. Стежити за станом, розвитком рослин
- 4а. Обробляти матеріали (дерево, тканину, метал, пластмасу)
- 4б. Рекламувати, продавати матеріали
- 5а. Обговорювати науково-популярні книжки, статті
- 5б. Обговорювати художні книжки, п'єси, концерти 6а. Вирощувати молодняк тварин
- 6б. Тренувати товаришів (або молодших) у виконанні яких-небудь дій
- 7а. Копіювати малюнки, зображення (або настроювати музичні інструменти)
- 7б. Керувати яким-небудь вантажним засобом (підйомним або транспортним)
- 8а. Повідомляти, пояснювати людям потрібні їм відомості (в довідковому б'юро, на екскурсії) 8б. Художньо оформляти виставки, вітрини (або брати участь у підготовці вистав, концертів)
- 9а. Ремонтувати речі, вироби, одяг, техніку 9б. Шукати і виправляти помилки в текстах, таблицях 10а. Лікувати тварин 10б. Виконувати обчислення, розрахунки
- 11а. Виводити нові сорти рослин 11б. Конструювати, проектувати нові види промислових виробів, машин, будівель
- 12а. Розв'язувати суперечки, сварки між людьми, переконувати, роз'яснювати, заохочувати 12б. Працювати над кресленнями, схемами (перевіряти, уточнювати їх)

13а. Спостерігати, вивчати роботу гуртків художньої самодіяльності 13б.

Спостерігати, вивчати життя мікробів 14а. Обслуговувати, налагоджувати мед прилади, апарати

14б. Надавати людям меддопомогу при пораненнях, опіках, ударах

15а. Складати точні описи, звіти про спостереження явищ і подій 15б.

Художньо описувати, зображати (побачені або уявні) 16а. Робити лабораторні аналізи в лікарні

16б. Приймати, оглядати хворих, говорити з ними, призначати лікування

17а. Фарбувати стіни або розмальовувати поверхні виробів 17б. Здійснювати монтаж споруд, машин, пристроїв 18а. Організовувати екскурсії, культпоходи в театри, музеї

18б. Грати на сцені, брати участь у концертах 19а. Виготовляти за кресленнями деталі, вироби, машини, одяг 19б. Креслити, копіювати креслення, карти

20а. Проводити боротьбу з хворобами рослин, зі шкідниками лісів, садів 20б. працювати на клавішних машинах (друкарській)

Додаток 2

Дж. Голланда «Визначення професійного типу особистості».

№	Варіант А	Варіант Б
1.	Інженер-технолог	Інженер-конструктор
2.	В'язальник	Санітарний лікар
3.	Кухар	Набірний
4.	Фотограф	Завідувач магазином
5.	Кресляр	Дизайнер
6.	Філософ	Психіатр
7.	Вчений-хімік	Бухгалтер
8.	Редактор наукового журналу	Адвокат
9.	Лінгвіст	Перекладач художньої літератури
10.	Лікар-психіатр	Статистик
11.	Завуч	Голова профкому
12.	Спортивний лікар	Фельетоніст
13.	Нотаріус	Постачальник

14.	Перфоратор	Карикатурист
15.	Політичний діяч	Письменник
16.	Садівник	Метеоролог
17.	Водій тролейбуса	Медсестра
18.	Інженер-електронник	Секретар-машиністка
19.	Маляр	19 Художник по металу
20.	Біолог	Окуліст
21.	Телеоператор	Режисер
22.	Гідролог	Ревізор
23.	Зоолог	Головний зоотехнік
24.	Математик	Архітектор
25.	Працівник дитячої кімнати міліції	Вихователь
26.	Художник по кераміці	Економіст
27.	Завідувач відділом	Рахівник
28.	Вчитель	Командир частини
29.	Коректор	Критик
30.	Завгосп	Диригент
31.	Радіооператор	Спеціаліст з ядерної фізики
32.	Налагоджувальник	Монтажник
33.	Агроном-насіннезнавець	Голова колгоспу
34.	Закрійник-модельєр	Декоратор
35.	Археолог	Експерт
36.	Працівник музею	Консультант
37.	Вчений	Актор
38.	Логопед	Стенографіст
39.	Лікар	Дипломат
40.	Головний бухгалтер	Директор
41.	Поет	Психолог
42.	Архіваріус	Скульптор

Додатку 3.

«Мотивація навчання у ВНЗ» Т. І. Ільїної

1. Найкраща атмосфера на занятті – атмосфера вільних висловлювань.
2. Зазвичай я працюю з великою напругою.
3. У мене рідко бувають головні болі після пережитих хвилювань та неприємностей.
4. Я самостійно вивчаю ряд предметів, на мою думку, необхідних для моєї майбутньої професії.

5. Яку з властивих вам якостей ви найвище цінуєте? Напишіть відповідь поряд.
6. Я вважаю, що життя треба присвятити обраній професії.
7. Я відчуваю задоволення від розгляду на занятті важких проблем.
8. Я не бачу сенсу у більшості робіт, які ми робимо у виші.
9. Велике задоволення мені дає розповідь знайомим про мою майбутню професію.
10. Я дуже середній студент, ніколи не буду цілком добрим, а тому немає сенсу додавати зусилля, щоб стати кращим.
11. Вважаю, що в наш час не обов'язково мати вищу освіту.
12. Я впевнений у правильності вибору професії.
13. Яких із властивих вам якостей ви хотіли б позбутися? Напишіть відповідь поряд.
14. При зручному випадку я використовую на іспитах підсобні матеріали (конспекти, шпаргалки, записи, формули).
15. Найпрекрасніший час життя – студентські роки.
16. У мене надзвичайно неспокійний і уривчастий сон.
17. Я вважаю, що для повного оволодіння професією всі навчальні дисципліни потрібно зу- чат однаково глибоко.
18. При можливості я вступив би до іншого вишу.
19. Я зазвичай спочатку беруся за легші завдання, а важчі залишаю на кінець.
20. Для мене було важко при виборі професії зупинитись на одній із них.
21. Я можу спокійно спати після будь-яких неприємностей.
22. Я твердо впевнений, що моя професія дасть мені моральне задоволення та матеріальний достаток у житті.
23. Мені здається, що мої друзі здатні вчитися краще за мене.
24. Для мене дуже важливо мати диплом про вищу освіту.
25. З деяких практичних міркувань для мене це найзручніший вуз.
26. Я маю достатньо волі, щоб навчатися без нагадування адміністрації.
27. Життя для мене майже завжди пов'язане з надзвичайною напругою.
28. Іспити потрібно скласти, витрачаючи мінімум зусиль.
29. Є багато вишів, у яких я міг би навчатися з не меншою цікавістю.

30. Яка з властивих вам якостей найбільше заважає вчитися? Напишіть відповідь поряд.
31. Я дуже захоплююсь людиною, але всі мої захоплення так чи інакше пов'язані з майбутньою роботою.
32. Занепокоєння про іспит або роботу, яка не виконана вчасно, часто заважає мені спати.
33. Висока зарплата після закінчення вишу для мене не головне.
34. Мені потрібно бути в хорошому настрої, щоб підтримати загальне рішення групи.
35. Я змушений був вступити до вузу, щоб зайняти бажане становище у суспільстві, уникнути служби в армії.
36. Я навчаю матеріал, щоб стати професіоналом, а не для іспиту.
37. Мої батьки добрі професіонали, і я хочу бути схожим на них.
38. Для просування по службі мені необхідно мати вищу освіту.
39. Яка з ваших якостей допомагає вам навчатися? Напишіть відповідь поряд.
40. Мені дуже важко змусити себе вивчати як слід дисципліни, які прямо не належать до моєї майбутньої спеціальності.
41. Мене дуже турбують можливі невдачі.
42. Найкраще я займаюся, коли мене періодично стимулюють, підстобують.
43. Мій вибір цього ВНЗ остаточний.
44. Мої друзі мають вищу освіту і я не хочу відстати від них.
45. Щоб переконати в чомусь групу, мені доводиться самому працювати дуже інтенсивно.
46. У мене зазвичай рівний і добрий настрій.
47. Мене приваблює зручність, чистота, легкість майбутньої професії.
48. До вступу до вузу я давно цікавився цією професією, багато читав про неї.
49. Професія, яку я отримую, найважливіша і перспективна